

373.5.016:39(477)(075.8)

K59

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

А. В. КОЗЛОВ С. І. КОВПІК

**МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ
УКРАЇНОЗНАВСТВА
В ШКОЛІ**

Київ
«Твім інтер»
2010

214

663255

663255

373.5.016:39(477)(0758)

К 59

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА МОН УКРАЇНИ

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А. В. КОЗЛОВ

С. І. КОВПІК

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА В ШКОЛІ

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Твім інтер»
2010

УДК 811.161.2: 35.077.92 (078)

ББК 81.24

К 59

Козлов А. В., Ковпик С. І.

К59 Методика викладання українознавства в школі :
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
/ Анатолій Васильович Козлов, Світлана Іванівна Ковпик ;
Міністерство освіти і науки України. – К. : Твім інтер, 2010. –
115 с.

ISBN 978-966-7430-14-6

У посібнику представлено конспекти лекцій з навчального курсу «Методика викладання українознавства» для студентів педагогічних університетів, які мають спеціалізацію «українознавство». Посібник укладено відповідно до програми «Методика викладання українознавства» (розробники: С. І. Ковпик, А. Ю. Пономаренко; Кривий Ріг, 2008. – 18 с.).

Цим виданням можуть скористатися викладачі всіх інших типів і рівнів шкіл і всі ті, хто цікавиться проблемами українознавства.

Автори:

А. В. Козлов – доктор філологічних наук, професор, кафедра української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету, провідний науковий співробітник відділу філософії освіти та освітніх технологій ННДІ українознавства МОН України;

С. І. Ковпик – кандидат філологічних наук, доцент, кафедра української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету, старший науковий співробітник відділу етнології ННДІ українознавства МОН України.

Рецензенти:

М. Г. Кудрявцев – доктор філологічних наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. О. Стадніченко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Запорізького національного університету

Гриф надано Міністерством освіти і науки України

(лист № 1/11-4588 від 01.06.2010)

Рекомендовано до друку вченою радою НДІ українознавства МОН України

(протокол № 6 від 26.06.2009)

Рекомендовано до друку вченою радою КДПУ

(протокол № 7 від 11.02.2010)

ISBN 978-966-7430-14-6

© Козлов А. В., Ковпик С. І., 2010.

Зміст

Вступ.....	5
Програма навчального курсу «Методика викладання українознавства».....	7
Лекція 1. Викладання українознавства в національній школі на сучасному етапі розвитку української держави	21
Лекція 2. Українознавство як шкільний навчальний предмет: зміст, структура, специфіка та основні навчально-виховні функції.....	33
Лекція 3. Програми з українознавства для загальноосвітньої школи. Навчально-методичне забезпечення курсу	38
Лекція 4. Урок українознавства, його специфіка й типи.....	44
Лекція 5. Система оцінювання знань, умінь і навичок учнів з українознавства.....	56
Лекція 6. Творча лабораторія вчителя українознавства, його позакласна й позашкільна робота з українознавства, шкільний кабінет українознавства ...	66
Лекція 7. Особливості викладання українознавства в початковій школі	73

Лекція 8. Українознавство у 5–9 класах.....	83
Лекція 9. Специфіка навчально-виховного предмета «українознавство» в старшій школі (10–12 класи)	90
Зразки конспектів деяких уроків українознавства в різних класах.....	96
Найзагальніші рекомендації	107
Список рекомендованої літератури до курсу	112

Вступ

Навчальний посібник призначений для студентів ВНЗ педагогічного профілю, які мають спеціальність або спеціалізацію «українознавство».

Мета цього посібника – допомогти студентам опанувати найзагальніші досягнення українознавства як науки, поглибити та розширити знання з методики викладання українознавства. Вказана програма й такі цілі зумовили відповідну структуру посібника, який складається із планів-конспектів лекційних занять, теоретичних коментарів, методичних пояснень і рекомендацій, навчально-методичної літератури.

Теоретичні коментарі мають допомогти майбутньому викладачеві українознавства швидше й ефективніше зорієнтуватися в масі досягнень науки про Україну, українство та українство світу.

Методичні пояснення та рекомендації призначаються для того, щоб створити студентові можливість вибору не лише джерел та концепцій, а й способів викладання українознавства.

Загалом даний навчально-методичний посібник дозволить сформулювати, на нашу думку, в свідомості студента достатньо цілісну систему форм, способів, методів, методик і технологій викладання шкільного українознавства.

Оскільки в системі підготовки майбутнього вчителя важливе місце посідає вузівський нормативний курс «Методика викладання українознавства», який доповнює і певною мірою продовжує попередні нормативні курси: «Вступ до українознавства», «Українці у світі», «Педагогіка України», то даний посібник розрахований на те, щоб підготовка вчителя-

українознавця сприяла формуванню в свідомості вчителя й учнів достатньо цілісного та стійкого українознавчого світогляду на основі інтегративної системи знань про Україну й світове українство.

Крім того, курс і цей посібник орієнтовані на таку творчу та цілеспрямовану підготовку майбутнього вчителя, у процесі якої б породжувалися й формувалися стійкі потреби теоретично-масштабного мислення студентів, і потреби практичного втілення всіх набутих знань, умінь та навичок. Позаяк, українознавство як наука і дисципліна ставить питання і про необхідність реформування самого змісту вищої освіти в Україні взагалі, цей посібник покликаний сприяти громадянському та етико-духовному, інтелектуальному, становленню національно зрілої особистості майбутнього спеціаліста.

Оскільки запропонований нами посібник є однією з перших спроб визначити вихідні засади дисципліни і хоча б намітити основні положення та складові системи методів, методик, технологій та прийомів роботи вчителя-українознавця, автори не претендують на остаточні й виключно правильні вирішення всіх порушених тут проблем. Більше того, ми пропонуємо такі рішення, які видаються нам і «відкритими» для подальших пошуків, і, якоюсь мірою, «рекомендаційні».

Програма навчального курсу «Методика викладання українознавства»

ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Курс: підготовка бакалаврів	<i>Напря́м, спеціально́сть, освітньо-кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчального курсу</i>
<p><i>Кількість кредитів, відповідних ECTS: 1</i></p> <p><i>Змістових модулів: 2</i></p> <p><i>Загальна кількість годин: 54</i></p>	<p><i>Шифр та назва напрямку</i> 0101 Педагогічна освіта</p> <p><i>Спеціальність</i> 6.010100. Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література.</p> <p><i>Освітньо-кваліфікаційний рівень:</i> бакалавр</p>	<p><i>Обов'язковий курс</i></p> <p><i>Рік підготовки: 4</i></p> <p><i>Семестр: 8</i></p> <p><i>Лекції: 18 годин</i></p> <p><i>Практичні: 16 годин</i></p> <p><i>Самостійна робота: 24 години</i></p> <p><i>Консультативна робота: 2 години</i></p> <p><i>Індивідуальна робота: навчальний проект: захист одного уроку з українознавства та його розгорнутий конспект.</i></p> <p><i>Вид контролю: залік.</i></p>

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КУРСУ

ТЕМА	Кількість годин, відведених на:		
	Лекції	Практичні та семінарські заняття	Самостійну роботу
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I			
Тема 1. Вступ. Викладання українознавства в національній школі на сучасному етапі розвитку української держави	2	1	
Тема 2. Українознавство як шкільний навчальний предмет, його зміст, структура та педагогічні функції	2	2	
Тема 3. Програми з українознавства. Навчально-методичне забезпечення шкільного курсу	2	2	4
Тема 4. Урок українознавства, його специфіка й типи	2	2	4
Тема 5. Система оцінювання знань, умінь і навичок учнів з українознавства	2	1	
Тема 6. Творча лабораторія вчителя українознавства. Позакласна і позашкільна робота з українознавства. Шкільний кабінет українознавства	2	2	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II			
Тема 7. Особливості викладання українознавства у початковій школі	2	2	4
Тема 8. Українознавство у 5–9 класах	2	2	4
Тема 9. Специфіка навчального предмета «Українознавство» у старшій школі (10–12 класи)	2	2	4
Разом годин	18	16	24

ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль 1 складається з шести тем. Темі модуля знайомлять студентів із базовим змістом, навчально-методичним забезпеченням курсу українознавства в школі.

Тема 1

ВСТУП. ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Українознавство в історії розвитку етнопедagogіки й національної школи.
2. Зміст і завдання курсу «Методика викладання українознавства в школі».
3. Джерела «Методики викладання шкільного українознавства» та її зв'язки з суміжними науками.
4. Актуальні проблеми методики викладання шкільного українознавства.

Ключові слова: українознавство, етнопедagogіка, національна школа, методика викладання українознавства, шкільний курс українознавства.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Яке місце займає українознавство в історії розвитку етнопедagogіки?
- З якими суміжними науками пов'язана навчальна дисципліна «Методика викладання українознавства»?
- Які проблеми методики викладання українознавства є нині актуальними?

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українська освіта у світовому часопросторі: Монографія. – К., 2007.
2. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 872 с.

3. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів: Сполом, 2006. – 458 с.
4. Кононенко П. П. Концепція національної системи освіти // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С. 9-42.
5. Єфремов С. Українознавство. – К., 1920. – 64 с.
6. Українознавство в національній школі: Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995.
7. Українознавство: програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–12 класи / Керівник автор. проекту П. П. Кононенко. Автори програми: П. П. Кононенко, Л. Г. Касян, О. В. Семенюченко. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 55 с.
8. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упор. О. О. Любар. – К.: Знання, 2003.
9. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Концепційні засади програми національно-державницького виховання. – К.: НДІУ, 2007. – 72 с.

Тема 2

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ, ЙОГО ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА ПЕДАГОГІЧНІ ФУНКЦІЇ

1. Українознавство у державних документах про освіту.
2. Базовий зміст шкільного українознавства.
3. Складові структури шкільного українознавства (концентри).
4. Дидактико-методичні основи розробки змісту шкільного курсу українознавства.
5. Оптимальні варіанти використання шкільного українознавства в педагогічному процесі.

Ключові слова: концепція, державний стандарт, базовий зміст, програма, концентр українознавства, шкільний курс українознавства.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- У яких державних документах про освіту йде мова про українознавство?
- Що охоплює поняття «концентр»?
- Які концентри українознавства покладено в основу структурування шкільного курсу українознавства?

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).
3. Українознавство. Стандарт навчально-інтегративного курсу. Наук. керівник стандарту П. П. Кононенко // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995.– С. 81–198.
4. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
5. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
6. Українознавство в національній школі: Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995.
7. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
8. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства. – К.: НДІУ, 2007. – 380 с.
9. Мінченко Т. А. Основні напрямки та зміст українознавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах Чернівецької області // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 125–126.

Тема 3
ПРОГРАМИ З УКРАЇНОЗНАВСТВА. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ

1. Навчальні програми з українознавства для I–XII класів НДІ українознавства МОН України.
2. Авторські програми з українознавства.
3. Календарне і тематичне планування шкільного курсу українознавства.
4. Навчально-методичне забезпечення шкільного курсу українознавства.

Ключові слова: програма, авторська програма, підручник, календарне планування, дидактичний матеріал, посібник.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Які навчальні програми з українознавства вам відомі?
- З чиїми авторськими програмами ви знайомі?
- У чому полягають відмінності авторських програм з українознавства від навчальної програми з українознавства для I–XII класів НДІ українознавства МОН України?
- Проаналізуйте основні структурні елементи тематичного планування з українознавства.
- Схарактеризуйте основні структурні компоненти поурочного плану з уроку українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5-11 класи: Навчально-методичний посібник /Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
3. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
4. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.

5. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 2005.
6. Кононенко П. П., Токар Л. М., Малярченко Л. Л. Українознавство в системі освіти: Довідник джерел з питань змісту, методології та методики викладання. – К., 1996.
7. Кононенко П. П., Сніжко В. В., Кононенко М. П. Україна: природа, людина, екологія. – К.: Міленіум, 2005.
8. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації / Упор. А. Ю. Пономаренко, П. П. Кононенко та ін. – К.: Міленіум, 2005.
9. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів: Сполом, 2006. – 458 с.
10. Якшина Т. Календарний план з українознавства за програмою-стандартом НДІУ МОН України // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 67–74.

Тема 4

УРОК УКРАЇНОЗНАВСТВА, ЙОГО СПЕЦИФІКА Й ТИПИ

1. Технології сучасного уроку українознавства. Типологія уроків.
2. Нестандартні уроки українознавства та методика їх проведення.
3. Особливості підготовки вчителя до уроку українознавства. Основні вимоги до поурочного планування.
4. Схема самоаналізу вчителем уроку українознавства.

Ключові слова: урок, технології, нестандартний урок, методика викладання українознавства, уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки-КВК, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки пошуку істини, уроки-рольові ігри, уроки-екскурсії.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Які технології сучасного уроку з українознавства вам відомі?
- Які і коли варто застосовувати нестандартні уроки з українознавства?
- Обґрунтуйте взаємозв'язок методів навчання з типами уроків.
- Як треба вчителю готуватися до уроку з українознавства?
- Для чого потрібна вчителю схема самоаналізу уроку?

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
2. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
3. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник /Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
4. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху. – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.

Тема 5

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ З УКРАЇНОЗНАВСТВА

1. Формування українознавчих знань, умінь та навичок учнів.
2. Види перевірки знань учнів з українознавства та їх характеристика.
3. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства.
4. Система творчих робіт з українознавства. Конкурси українознавства.

Ключові слова: знання, уміння, навички, перевірка знань, критерії оцінювання, творча робота, конкурс з українознавства.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Які види перевірки знань учнів слід використовувати на уроках з українознавства?
- Як оцінити роботу учня на уроці з українознавства?
- Як готуватися до міжнародного конкурсу з українознавства?

ЛІТЕРАТУРА

1. Види оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства // Навчально-виховні програми з українознавства. – К., 2001. – С. 56–61.
2. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи. – К., 2006.

Тема 6

ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА. ПОЗАКЛАСНА І ПОЗАШКІЛЬНА РОБОТА З УКРАЇНОЗНАВСТВА. ШКІЛЬНИЙ КАБІНЕТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

1. Вчитель українознавства як творча особистість. Педагогічна майстерність вчителя українознавства.
2. Передовий педагогічний досвід вчителів українознавства.
3. Позакласна і позашкільна робота з українознавства.
4. Шкільний кабінет українознавства.

Ключові слова: педагогічна майстерність, передовий педагогічний досвід, позакласна робота, гурток, факультативне заняття, предметний тиждень, шкільний кабінет українознавства.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Що охоплює поняття «педмайстерність»?
- У чому унікальність вчителя українознавства?
- З передовим досвідом яких учителів українознавства ви ознайомились?
- Як організувати шкільний кабінет з українознавства?

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В. Сто порад учителю / Сухомлинський В. Вибрані твори. В 5-ти томах. – Т. 3. – К., 1977.
2. Снісар З.І., Сергійчук З. О., Люріна Т. І. Методичні рекомендації щодо створення у загальноосвітніх закладах України кабінету українознавства. – К., 1995.

3. Гафінова Л. Українознавство у позакласній роботі // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. у джерелах і документах: Зб. наук. праць у 2 ч. – К.: Наша культура і наука, 1999. – Ч. 2. – С. 529–533.
4. Кононенко П. П., Токар Л. К., Маляренко Л. П. Українознавство в системі освіти. – К., 1996.
5. Зязюн А. Педагогічна майстерність. – К., 1997. – 349 с.
6. Мінченко Т. Виховання національної самосвідомості засобами українознавства (з досвіду роботи ЗНЗ № 40 м. Чернівці) // Українознавство. – 2003. – Число 4 (9). – С. 160–161.

Змістовий модуль 2 має практичний характер і складається з трьох тем.

Тема 7

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1. Принципи, методи і прийоми викладання українознавства у початковій школі. Школа-родина.
2. Навчально-методична література з українознавства для початкової школи.
3. Уроки українознавства у початковій школі.
4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для молодших школярів.
5. Наочність. Технічні засоби навчання.

Ключові слова: навчання, виховання, принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, наочність, ТЗН.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Ким і коли була вперше сформульована ідея «школи-родини»?
- Які посібники з українознавства є нині для початкової школи?
- Які особливості застосування наочності на уроках з українознавства у початковій школі?

- Схарактеризуйте особливості викладання українознавства як навчальної дисципліни у початковій школі.
- Обґрунтуйте, які методи навчання найбільш доцільні на уроках українознавства у початковій школі.
- Від чого залежить ефективність уроків українознавства в початковій школі? Відповідь обґрунтуйте.
- Запропонуйте план-конспект інтегрованого уроку (українознавство і образотворче мистецтво) на тему: «Самобутність національного вбрання українців».
- Запропонуйте план-конспект уроку-вікторини на тему: «Твоя країна – Україна».

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Жмундуляк Д, Вережак Р. Українознавство в початковій школі. – Чернівці., 1996.
3. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. – К, 1997. – 225 с.
4. Скульський Р. П, Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.
5. Кононенко П. П., Сніжко В. В., Кононенко М. П. Україна: природа, людина, екологія. – К.: Міленіум, 2005.
6. Білоконенко Т. Використання українознавства в навчально-виховному процесі початкової школи // Українознавство. – 2002. – № 1-2. – С. 75-82.
7. Вдовика Л. Українська національна школа-родина – основа розвитку особистості // Українознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 137-138.
8. Лопушанська Г. Програма з українознавства для початкової школи у світлі інноваційних технологій // Українознавство. – 2003. – № 1. – С. 161-162.

с. 92, 99

Тема 8 УКРАЇНОЗНАВСТВО У 5–9 КЛАСАХ

1. Принципи, методи і прийоми викладання українознавства у 5–9 класах.
2. Навчально-методична література з українознавства для основної школи.
3. Уроки українознавства у 5–9 класах. Нестандартні уроки.
4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для учнів 5–9 класів.
5. Інноваційні технології у викладанні українознавства.

Ключові слова: принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, інноваційні технології, Інтернет-сайт, українознавчі ресурси.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- Які типи уроків з українознавства доцільно використовувати у 5–9 класах?
- Визначте українознавчі аспекти у системі навчальних дисциплін школи другого ступеня.
- Схарактеризуйте методичні прийоми які дають найбільший ефект при вивченні українознавства учнями 7–8 класів.
- Запропонуйте план-конспект уроку українознавства у 6 класі на тему: «Найдавніші міста на терені України та їх роль у суспільному розвитку», враховуючи елементи пошуково-дослідницької роботи.
- Складіть план-конспект уроку на тему: «Державні символи України» (5 кл.), передбачивши проведення бесіди з історії становлення державної символіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник

/Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.

2. Домбровський С., Скульський Р., Стельмахович М Українознавство в національній школі. – Івано-Франківськ, 1995
4. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х кн. /Передмова П. Кононенка. – К.: Либідь, 1996, 1997.
5. Мовні сайти в мережі Інтернет як складова частина українознавчих ресурсів / Упор. А. В. Гривко. – К., 2006. – 28 с.
6. Скульський Р. П, Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.

Тема 9

СПЕЦИФІКА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «УКРАЇНОЗНАВСТВО» У СТАРШІЙ ШКОЛІ (10–12 КЛАСИ)

1. Філософсько-гуманістичні та психолого-педагогічні підходи до вивчення українознавства у старшій школі. Принципи, методи і прийоми викладання.
2. Навчально-методична література з українознавства для старшої школи.
3. Уроки українознавства у 10–12 класах.
4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для учнів 10–12 класів. Експедиційне українознавство.
5. Виконання і захист науково-дослідних проектів з українознавства.

Ключові слова: принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, експедиційне українознавство, науково-дослідний проект, конкурс з українознавства.

ПИТАННЯ ДО ТЕМИ

- У чому полягає особливість уроків українознавства у 10–12 класах?
- Як писати науково-дослідний проект?
- З якою метою проводяться експедиційні заняття з українознавства?

- Визначте українознавчі аспекти у системі навчальних дисциплін школи третього ступеня. Обґрунтуйте доцільність їх врахування у поурочному плануванні вчителя українознавства.
- Обґрунтуйте зміст основних українознавчих понять у контексті програми з українознавства (9–12 кл.)
- Розкрийте методику вивчення з учнями старших класів тематичних блоків «Українська нація», «Україна і світ», «Українська людина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
3. Жмундуляк Д., Вережак Р. Українознавство в старших класах.- Чернівці, 1996.
4. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х кн. /Передмова П. Кононенка. – К.: Либідь, 1996, 1997.
5. Скульський Р. П, Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.
6. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999. – 400 с.
7. Зеленчук І. М. Індивідуальні творчі роботи учнів (матури) з українознавства в загальноосвітніх навчальних закладах Гуцульщини // Українознавство. – 2003. – № 4. – С. 407–408.

Лекція 1

Викладання українознавства в національній школі на сучасному етапі розвитку української держави

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Українознавство в історії розвитку етнопедагогіки.
2. Зміст і завдання курсу «Методика викладання українознавства».
3. Джерела «Методики викладання шкільного українознавства» та її зв'язки з суміжними науками.
4. Актуальні проблеми методики викладання шкільного українознавства.

Ключові слова: українознавство, етнопедагогіка, національна школа, методика викладання українознавства, шкільний курс українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українська освіта у світовому часопросторі: Монографія. – К., 2007. – 456 с.
2. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 872 с.
3. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів: Сполом, 2006. – 458 с.
4. Кононенко П. П. Концепція національної системи освіти // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С. 9–42.
5. Єфремов С. Українознавство. – К., 1920. – 64 с.
6. Українознавство в національній школі: Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995.
7. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху. – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.

8. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упор. О. О. Любара. – К.: Знання, 2003.
9. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Концепційні засади програми національно-державницького виховання. – К.: НДІУ, 2007. – 72 с.
10. Українознавство: Конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономарьова – К.: МАУП, 2005. – 392 с.
11. Коротеєва-Каменська В. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 304 с.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Українознавство в історії розвитку етнопедагогіки

Українознавство в процесі становлення і розвитку етнопедагогіки фактично вже має досить багаті традиції, адже його першооснови закладалися ще в надрах прадавнього слов'янства Київської Русі, а першими, хто зафіксував кращі з цих традицій були: автори і переписувачі Велесової книги, «по-слань», «слів», «берестяних грамот», «Літопису Аскольда» і всіх інших літописів тих часів.

А першими з тих, хто проводив усі здобутки освіти й виховання в століття Княжої доби стали князі Ярослав Мудрий і Володимир Мономах – вони справді заклали всі найважливіші підвалини нашої національної етнокультури й етнопедагогіки. Особливу роль у цьому відіграли літописці Нестор, Никін, митрополит Іларіон. Закладені ними основи православної етики помітно розширили й поглибили самі принципи волелюбності й добродійності освіти й виховання, оскільки саме в слові «Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених» розкривалася сама сутність найвищих принципів вибору людиною шляхів і способів життя й діяльності. Усе це поглиблювалося й розширювалося у Галицько-Волинському та Гуситинському літописах, у літописах Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка та авторів «Історії Русів».

Українські письменники в XIV–XVIII ст. від твору до твору простежували еволюцію домашньої громадської та й загальносуспільної етнопедagogіки в душах конкретних людей (Г. Кониський, Г. Сковорода), у школах різних рівнів та у самому процесі навчання й мислення українців.

Українознавчі концепції Т. Шевченка, П. Куліша, М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, О. Потебні, Л. Житецького, М. Драгоманов, І. Франка та інших наклали надзвичайно помітні ознаки на освіту й свідомість українців.

У кінці XIX ст. на початку XX ст. В. Антонович, Л. Житецький, М. Драгоманов спробували побачити Україну й українців і поширюване тоді українство саме в плані європейського і світового поступу, вони дійсно (хоча й дуже обережно) збагачували науку про Україну.

По-своєму етапними стали творчі спадки Тараса Шевченка та дослідження М. Грушевського: перший сконцентрував у своїх творах щонайвищі досягнення духу українства, а другий у десяти томній «Історії України-Русі» – досягнення нації в усіх основних галузях її месіанської діяльності: від прикладу боротьби за незалежність до найзабутіших звичаїв і культур.

Отже, витоки українознавства на рівні окремих його елементів і складових таких, як: природо-, крає-, етно-, країно-, народо-, державо-, людинознавства «зав'язувалися» ще до Київсько-Руського періоду; «наливалися життєвими соками» в Середньовіччі й «плодоносили в пізніші епохи», а в XX й XXI ст. відтворювалися формах спостережень і нотаток істориків, мандрівників, дослідників (Гердота, Страбона, Прокопія, Маврикія).

У XIX ст. перші поняття і категорії українознавства набувають вигляду цілісної системної науки. До цього доклали неабиякі зусилля М. Грушевський, В. Вернадський, С. Єфремов та інші діячі.

Так, уже 20-ті роки XX ст. стали періодом справжнього розквіту всього українського й у всіх сферах культури, і зокре-

ма, навчання і виховання. Українознавство протягом 1917–1920 рр. викладалося, на думку В. Коротєєвої-Камінської, як такий цілісний та «інтегрований цикл дисциплін, котрий концентрував у собі українську мову, українську літературу, історію України, географію України. А в наступні роки (1920–1930 рр.) названі структурні компоненти поступово виокремилися в окрему дисципліну – тоді все стало залежати від конкретних історичних умов у процесі викладання українознавчих дисциплін, склад і цілі яких потрапили в повну залежність і ще й від типу та рівня навчального закладу. Наприклад, у Київському Інституті народної освіти був уперше запроваджений курс «Історія України давнього періоду», який викладав сам проф. О. Грушевський; у Харківському ІНО – «Історію госпобуту в Україні» та «Історію соціального руху в Україні» викладав проф. Барвінський [11, 6]. А завершився цей процес у 20-х роках славнозвісною українізацією в Україні, котра мала, звичайно, позитивні наслідки, але не обійшлося й без негоцій.

У наступні роки (60–80-ті ХХ ст.) українознавство викладалося такою системою українознавчих предметів і дисциплін: українська література, українська мова, географія України, історія України, а термін «українознавство» не використовувався.

Відродження суверенної держави України в 90-х роках надзвичайно посилило й загостило процес відродження й науково-освітнього українознавства.

Сьогодні українознавство як цілісна система освіти й виховання, потрапивши в надскладні умови (з одного боку, йому протистоять дуже потужні внутрішні чинники й фактори, а, з іншого, на Україну й українців постійно тиснуть то зі Сходу, то із Заходу), а тому воно на новому етапі й по-новому генерує всі найкращі досягнення науки про все українське (від українського народознавства до української духовності та ментальності і далі до самоусвідомлення української нації її місії в світі)

2. Зміст і завдання курсу «Методика викладання українознавства»

Оскільки «Методика викладання українознавства» – курс, який орієнтує викладача і студентів на таку цілеспрямовану взаємодію, кінцевою метою якої є окреслення й усвідомлення концептуальних методолого-теоретичних засад українознавства і як науки, і як дисципліни ВНЗ, і як шкільного предмета; окреслення їх змісту та особливостей розробки методик і технологій, озброєння майбутніх учителів українознавства системою підходів і методів, технологій і прийомів, а також диференціацію навчально-виховних функцій й кожної окремої теми, основними завданнями посібника є:

по-перше. формувати у студентів уміння й навички цілеспрямовано й всебічно працювати з найрізноманітнішими за призначеннями джерелами й використовувати їх найбільш ефективно, а коли треба, то й ефектно;

по-друге. озброювати майбутніх учителів системою таких методів та форм занять, методик і технологій, прийомів та засобів, які б давали найбільш помітні наслідки не стільки навчальні, а (перш за все) виховні наслідки та ефекти;

по-третє. виховувати у студентів високі почуття до рідної землі, мови, культури та літератури, які б породжували в свідомості майбутнього громадянина України самоповагу, повагу до гідних громадян нашої нації й держави, до всього українського народу й українська світу, а також дружелюбність і миролюбність до народів світу.

Основними завданнями курсу є:

– ознайомлення студентів зі змістом «Програми з українознавства для V–XII класів середньої загальноосвітньої школи»;

– ознайомити майбутніх фахівців з українознавства із системою уроків названого шкільного предмета і навчити їх обирати ті типи, які максимально відповідали б віковим особливостям та життєвому досвіду учнів різних ланок загальноосвітньої школи і класам (з урахуванням філософсько-

гуманістичних засад предмета і етнічно-національних особливостей складу учнів класу);

– сформувати вміння студентів найбільш оптимально та ефектно використовувати відповідні методи, методики й технології, прийоми та засоби навчання в школі;

– постійно знайомити студентів з передовим педагогічним досвідом викладання українознавства;

– ознайомити студентів з основними цілями та завданнями, з методами, методиками й формами організації та проведення навчально-виховного процесу в цілому й виховних заходів українознавчого характеру в школі;

– ознайомити студентів з основними способами організації й реалізації співпраці учнів з вчителем та учнів з учнями під час уроку, в позакласній та в позашкільній роботі з українознавства.

Основні методи й форми вивчення методики викладання українознавства в ВНЗ є:

– проблемні лекції, лекції візуальні, лекції-бесіди, лекції-роздуми;

– практичні заняття (як обговорення ряду конкретних і послідовно поданих запитань до теми, у формі бесіди);

– семінарські заняття (як ряд повідомлень студентів на тему заняття з можливими обговореннями й дискусійними виступами студентів);

– підготовка й обговорення студентами групових рефератів, індивідуальних або навчально-дослідних повідомлень, робіт і проектів.

3. Джерела курсу та її зв'язки з суміжними науками «Методика викладання шкільного українознавства»

Джерельна основа даного курсу не менш складана, ніж система джерел українознавства взагалі, адже на кожному з шести етапів становлення науки про українців, Україну й світове українство виникали й засадничі праці з питань і проблем навчання українознавству і в просвітницьких закладах та школах, і в школах різних типів і рівнів.

Так, ще саму «Велесову книгу» наші пращури розглядали як своєрідну книгу про повагу до рідного краю і народу. А в Київській Русі дуже розширилося коло таких жанрів як «поучення», «послання до», «настанови» й інші. У добу гетьманщини та козацтва вже остаточно сформувалися й почали широко функціонувати українська народна й козацька педагогіка, котрі пізніше склали основу справді оригінальної національної освіти й педагогіки XVII–XIX ст. І хоча «дидакалі-просвітники» нерідко користувалися термінами іноземного походження («мораліте» тощо), зміст і процес навчання були переважно етнічно-українськими та православно-слов'янськими. Особливий внесок до джерельної бази самого українознавства й методики його викладання здійснили Д. Бантиш-Каменський, П. Куліш, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький та їхні послідовники. У XX ст. «покажчик» С. Єфремова з українознавства започаткував й власне методологічні та суто наукові засади тієї науки, яку ми сьогодні розглядаємо як методика викладання українознавства.

Нині Національний Науково-дослідний інститут українознавства МОН України й особисто його директор академік П. П. Кононенко, не просто узагальнили здобутки українців минулого століття, а й розробили цілу систему програм для шкіл усіх сучасних рівнів, написали цілий ряд підручників, посібників, методологічних розробок уроків та виховних заходів, спланували й провели цілу систему олімпіад і конкурсів – аж до міжнародного учнівського конкурсу з українознавства, започаткували й видають журнал «Українознавство» та ряд збірників наукових праць і власне методологічних праць.

А тому методика викладання українознавства тісно пов'язана і з давньою і сучасною дидактикою, педагогікою, психологією, фактично з усіма природничими та гуманітарними науками, особливо – з українською літературою та мовою, історією України.

Перед методикою викладання українознавства в школі сьогодні стоїть таке найважливіше й найважче завдання: організувати вивчення українознавства в такий спосіб, щоб воно максимально з інтегрувало й сконцентрувало всі знання про українців, Україну й українство світу, які учні отримали на всіх інших уроках при вивченні не власне українознавчих тем на уроках з інших предметів. Але не менш важливим у даному разі постає й завдання доповнити шкільні знання справді науковими досягненнями саме в галузі сучасного українознавства. Ці завдання можуть бути виконаними лише тоді, коли вчитель буде працювати на основі новітніх психологічних знань про внутрішній світ і діяльність учнів на різних вікових етапах і за різних умов їхнього формування.

У період справді наукового становлення методика викладання українознавства, звичайно, має спиратись й на багатий досвід етнопедagogіки і на всі останні досягнення всіх українознавців.

Якщо в кінці XIX та на початку XX ст. «народознавство не було вузько окресленою сферою» [10, 214] – пише академік П. П. Кононенко, а дослідники-українознавці опиралися тоді, говорить цей же автор, навіть на «випадкові записи мандрівників», то й тоді вже «були значні дослідження» [10, 214] з українського народо- та націєзнавства. І одним з найкращих прикладів такого підходу він наводить згаданий уже «показчик» «Українознавство» Сергія Єфремова.

В. Коротеєва-Камінська в книзі «Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах», також указує, що в документах Генерального Секретаріату України («До людяності України», від 13.10.1917; «До українців поза межами...», від 14.10.1917) велика роль відводилася методології створення посібників і підручників з українознавства [11].

У цих же документах неодноразово наголошувалося й на тому, що «... учитель українознавства – мозок, виразник кращих змагань і устремлінь українського народу» [5, 19]. Так, під

керівництвом першого міністра освіти І. Стешенка була розроблена концепція національної школи в Україні. І вже за період 1917-1918 рр. було відкрито п'ять університетів та інститутів, у яких обов'язково викладалося українознавство.

І саме тоді справді найгострішою постала проблема створення справжніх національних підручників та посібників з української мови, з історії України та особливо з українознавства. Останніх фактично тоді ще не було зовсім.

1920 року Сергій Єфремов запропонував свій (хай і дещо спрощений) варіант не стільки посібника, скільки бібліографічного покажчика з даної дисципліни, у передмові до якого укладач зазначав: *«Давно вже й дуже прикро дається в знаки велика потреба в покажчику для української, мовляти б, самоосвіти. З кожним бо роком росте і множитья література з українознавства і на книгарський ринок викидаються все нові та нові видання, в яких не завжди може ладу дійти звичайний читальник»* [5, 3]. Там же С. Єфремов сформулював і перший принцип творення покажчика – **він має стати орієнтиром** і «покажчиком» у морі видань. З іншого боку, кожен новий посібник з українознавства, твердить автор, має не просто як-небудь «закидати прогалину», (тобто заповнювати відсутність чи доповнювати малу кількість потрібних видань), а й бути призначеним для формування й вирішення центральної проблеми «націєзнавства»: *«Я вважав за річ конче потрібну подати попереду всього іншого вказівки щодо національної проблеми взагалі, як вона виступає в світлі тієї чи іншої доктрини, тих або інших громадських течій та напрямів.»* [5, 7]. І це стало для автора наскільки важливим, що він присвятив йому весь перший розділ свого «покажчика».

Принцип доступності посібника «Українознавство» втілено в тому, що його *«... призначено для звичайного читальника, який самоосвітою хотів би поширити свої відомості з сфери українознавства...»* [5, 10].

У логіці добору матеріалів та в структуруванні тексту і тематики посібника С. Єфремова не менш яскраво проглядаються й такі принципи, як: **повна концентрація уваги читача на головному.**

Перший, третій, четвертий, п'ятий, шостий і сьомий розділи подано цілісним текстом – «Національна проблема», «Історія», «Географія», «Етнографія», «Економіка. Статистика», «Мова», оскільки посібник розраховано на дорослих, автор частіше всього йде від загального до конкретного. Розділ другий «Українська справа» поділений на такі підрозділи: «Загальні підстави. Громадський рух. Завдання», «Закордонна Україна», «Школа», «Церква і церковні справи», «Утиски на українстві. Цензура», «Протоукраїнські праці».

Восьмий розділ «Письменство» теж поділений на такі підрозділи: «Загальні огляди», «Письменство до відродження», «Нове письменство», «Твори красного письменства». Дев'ятий розділ «Мистецтво» має такі підрозділи: «Народне мистецтво. Архітектура. Малярство», «Театр. Музика». Принципу **багатогранного бачення об'єкта дослідження** дотримано в десятому розділі «Мемуари. Листування. Автобіографії. Спомини» та одинадцятому – і «Покажчики й справочники» розділах.

Принцип довіри й поваги до читача проглядається в тому, що подаючи до кожного розділу та підрозділу літературу і тільки дуже вагомні поради С. Єфремов не дав порад чи настанов читачеві. І зробив він так не тому, що це не входило в його обов'язки, а перш за все тому, що головне сказано у коментарях до першого розділу – там «... висвітлює загальну постановку національної справи...» [5, 8].

С. Єфремов, розуміючи, що укладений ним посібник – це лише «... свого роду пропедевтика до українознавства» [5, 8], вибудовує не всю систему питань і проблем українознавства, а тільки найважливіші з них: від походження та історії України й українців до їхньої місії в світі; від того, чого досягли українці,

до того, що їм іще належить здійснити у майбутньому. Разом з цим, за загальним у С. Єфремова не губиться не менш важливе й конкретне. Так, у найоб'ємніших розділах подається і «... матеріал про громадську сторону українського питання» [5, 8], тобто про питання українознавства на рівні громади. Рекомендуючи читачеві «синтетичні праці, що вже підбивають... підрахунки зробленому», С. Єфремов пропонує «обмежитись меншим числом вказівок: до покажчика», оскільки в цих «... загальних працях одвіюється все дрогорядне, часткове...» [5, 8].

Рекомендуючи прочитати праці М. Драгоманова («Историческая Польша и великорусская демократия»), К. Каутського («Национальность нашего времени»), В. Левинського («Національні питання в Австрії і соціально-демократія»), П. Понятенка («Культура, національність та асиміляція»), Р. Шпрингера («Національна проблема»), укладач передбачає не стільки розширення тематики й проблематики покажчика, скільки їх поглиблення. Особливо це помічається в пропозиціях прочитати праці В. Винниченка («В чому наша сила?», 1915), Б. Грінченка («Народні вчителі і українська школа», 1906, Листи з України Наддніпрянської, 1917), М. Грушевського («За український маслак», 1907), Д. Донцова («Історія розвитку української державної ідеї», 1917), Л. Яворенка («Чого нам треба?», 1907), Я. Чепіги («Проблеми виховання і навчання», 1917), С. Русової («Дитячий сад на національній ґрунті», 1918), С. Швеця («Українські шкільні підручники», 1917) та інші.

Співробітники ННДІ українознавства МОН України на сучасному етапі розробляють і сучасні підручники, і навчально-методичні посібники (М. Стельмахович – «Українознавство в національній школі», Т. Мінченко – «Українознавство у молодших класах», П. Кононенко, А. Козлова, С. Ковпик – «Українознавство у старшій школі» та інші).

4. Актуальні проблеми методики викладання шкільного українознавства

Оскільки справді науково-практичні розробки питань вивчення українознавства в школах різних рівнів і типів ще тільки розпочинається, а тому у колі актуальних проблем його викладання в загальноосвітніх закладах потрапили різні й численні проблеми:

- розробка принципово нової теорії та методології вивчення розроблюваного курсу;
- розробка й забезпечення належного рівня навчально-матеріальної бази шкільного предмета українознавства, шкільних підручників та посібників і технічних засобів;
- активізація розробок альтернативних та авторських програм з українознавства для різних типів шкіл, календарних планів, методичних рекомендацій, порадників та навчально-методичних комплексів;
- пошуки й розробка нових технологій сучасних уроків українознавства;
- формування достатньо стійкої системи підготовки й перепідготовки вчителів українознавства на курсах підвищення кваліфікації вчителя українознавства;
- оснащення й організація ефективної роботи шкільних кабінетів українознавства;
- розробка планів та організація проведення позакласної роботи з українознавства й людинознавства;
- цілеспрямування всіх форм позакласної роботи з українознавства, передовсім на патріотичне виховання учнів;
- активізація залучення батьків і представників громадськості до постійної участі в проведенні уроків та виховних заходів з українознавства;
- планування, організація й проведення експедиційних заходів юних українознавців у межах рідного краю.

Лекція 2

Українознавство як шкільний навчальний предмет: зміст, структура, специфіка та основні навчально-виховні функції

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Українознавство в державних документах про освіту в Україні
2. Базовий зміст шкільного українознавства.
3. Основні складові змісту й структури шкільного українознавства (концентри).
4. Дидактико-методичні основи розробки змісту шкільного українознавства.
5. Місце найбільш оптимальних варіантів і форм вивчення шкільного українознавства у виховному процесі.

Ключові слова: педагогічна концепція, державний стандарт, базовий зміст, програма, концентр, шкільний курс українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).
3. Українознавство. Стандарт навчально-інтегративного курсу. Наук. керівник стандарту П. П. Кононенко // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С. 81-198.
4. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
5. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.

6. Українознавство в національній школі: Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995.
7. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
8. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства. – К.: НДІУ, 2007. – 380 с.
9. Мінченко Т. А. Основні напрямки та зміст українознавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах Чернівецької області // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 125–126.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Українознавство в державних документах про освіту в Україні

У серпні 1998 року Кабінет Міністрів України затвердив ухвалу Колегії Міносвіти (від 24.12.1997 р.) про введення українознавства до базового змісту освіти. Того ж року, але 5 серпня Кабінет Міністрів затвердив Постанову про державний стандарт освіти України, згідно з яким українознавство оголошено обов'язковим навчальним предметом усіх типів навчальних закладів України, який повинен був повсюдно впровадженим з 01.09.2001 року.

Проте, аж у серпні 2008 року Міністерство освіти і науки затвердило програми з українознавства для всіх типів навчальних закладів. Таке повноцінне включення українознавства до структури та змісту освіти України обумовлене органічною єдністю українознавства та буття народу на різних етапах розвитку, а також тим, що українознавство є ідеологічно-філософською та часо-просторовою цілістю, висвітлює єдність поколінь, матеріальної і духовної культури, етнонації, тих українців, які живуть на питомій землі, і тих, хто живе на теренах Європи, Австралії, Америки, Азії; етносу і природи, мови, культури, ментальності й історичної місії держави, народу, кожного з нас.

2. Базовий зміст шкільного українознавства

На думку авторів «Програми українознавство I–XII класів» (2004) українознавство в школі – *«це виховна навчально-інтегрована система, спрямована на вироблення в учнів гуманістичних життєвих принципів, їх знання і розуміння початків та етапів, рушійних сил розвитку України, організацію дослідження подальшого поступу української людини, нації, держави як природних та історичних феноменів, світового українства, є основою національно-державної школи»* [4].

Звідси випливає основна **мета курсу** – дати учням такі знання про українців, Україну й українство світу, які будучи інтегрованими, склали б справді нерозривну цілісність саму по собі та органічну складову знань про все людство і які б сприяли самоусвідомленню кожним представником нації й народу його громадянських прав і обов'язків.

Головні завдання курсу шкільного предмета «Українознавство»:

– виявити розуміння людської сутності, понять життя і смерті, добра і зла; досвід поколінь та історичні уроки розвитку української людини, родини, етносу, нації, природи, мови, держави, культури;

– сприяти розкриттю причин, тенденцій, наслідків історичного розвитку, а також здатності до аналізу й синтезу почуттів, знань, досвіду, волі;

– формування в учнів громадянської гідності;

– готувати покоління до самостійного життєвого вибору, шляху та перспектив майбутнього, пізнання й самопізнання, творення й само творення особистості, схильної й спроможної бути в гармонії з іншими людьми, з довіллям, із власним «Я» (внутрішній світ) і поєднувати особисті інтереси з громадянськими, національно-державними та загальнолюдськими.

І всі ці завдання, як і базовий зміст українознавства в школі, мають подаватися й вирішуватися відповідно до вікових, інтелектуально-психологічних та світоглядних можливостей учнів.

3. Основні складові змісту й структури шкільного українознавства (концентри)

Оскільки змістом українознавства є і можуть бути багатющі надскладні системи знань про націю, країну і державу (та ще й у їхньому постійному розвитку), виникає необхідність подавати їх у найбільш сконцентрованому і стислому вигляді – у формі своєрідних концентрів.

Концентр – «це одна зі сфер цілісної системи буття і свідомості українців» [4,52]. Концентри, на думку академіка П. П. Кононенка, слід розглядати, як «синтезовані в одному напрямі знання» [4, 48]. Є й таке визначення поняттю «концентр»: «це послідовні ступені в навчанні, коли той самий матеріал на кожному наступному етапі викладається й вивчається щораз глибше та в ширшому обсязі» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001: 452].

Основні концентри українознавства.

Директор Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України на сьогодні основними вважає такі концентри: «Україна-етнос», «Україна-мова», «Україна-природа», «Україна-культура», «Україна-державна», «Україна в міжнародних відносинах», «Україна-ментальність. Доля», «Україна-історична місія».

На перший погляд, така кількість може видатися недостатньою, адже знань про українців, Україну й українство світу надто багато, щоб їх укласти у вісім концентрів. Проте, слід враховувати той факт, що зміст кожного концентру в кожному наступному класі передбачається розширювати.

4. Дидактико-методичні основи розробки змісту шкільного українознавства

Оскільки основними інформативними джерелами українознавства виступає не одна галузь науки, а ціла система (крає-, країно-, природо-, суспільство-, людино-, народознавство), процес викладання цього предмета має опиратися не лише на окремі положення та висновки дидактики, а й на універсальні принципи.

Так, на думку академіка П. Кононенка, українознавство, будучи «цілісною системою самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові, творення й самотворення» [5, 51], вивчення цього предмета в школі має ґрунтуватися на таких загальних засадах дидактики й методики, які б забезпечили процес його викладання українознавства всією сучасною системою дидактико-методичного комплексу. Але провідними в даному разі мають стати принцип національного виховання, принцип науковості та доступності як навчальної інформації, так і завдань та цілей виховання й самовиховання. Принципи системності, наступності та зв'язку з практикою життя, принципом свідомого й активного засвоєння знань під керівництвом учителя українознавства, принципу наочності навчання (зорова і слухова наочність), принципи міцності засвоєних знань та всебічного розвитку пізнавальних сил школярів, принцип поєднання колективного навчання й індивідуального повинні постійно поєднуватися з індивідуальними, груповими та колективними підходами (від диференціювання завдань до дифенційованих пояснень і контролю знань).

5. Місце найбільш оптимальних варіантів і форм вивчення шкільного українознавства у виховному процесі

Тут спочатку можна було б говорити про критерії визначення оптимальних варіантів і форм освоєння предмета, але краще розглянути їх поетапно. Робити все це варто поетапно, тому що саме цей предмет і методика його викладання знаходяться ще в стані розвитку.

Так, на перших етапах впровадження українознавства у навчальний процес загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, пропонувалось наповнювати українознавчим змістом програми з усіх дисциплін, які викладаються у школі. І це вдалося завдяки розробці авторських програм з біології, хімії, ботаніки, географії тощо.

І тільки розробка НДІ українознавства МОН України 2004 року програм з українознавства для I-XII класів, а потім їх удосконалення у 2008 році визначили відповідну кількість навчального часу на українознавство на рік у кожному класі – це 35 годин.

Лекція 3
Програми з українознавства
для загальноосвітньої школи.
Навчально-методичне забезпечення курсу

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Навчальні програми з українознавства для I-XII класів ННДІ українознавства МОН України: зміст, форми, зміни.
2. Авторські програми з українознавства. Календарне і тематичне планування шкільного предмету українознавство.
3. Навчально-методичне забезпечення шкільного курсу українознавства.

Ключові слова: програма, авторська програма, підручник, посібник, календарне планування, дидактичний матеріал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004. – 323 с.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5-11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
3. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
4. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
5. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 2005.

6. Кононенко П. П., Токар Л. М., Малярєнко Л. Л. Українознавство в системі освіти: Довідник джерел з питань змісту, методології та методики викладання. – К., 1996.
7. Кононенко П. П., Сніжко В. В., Кононенко М. П. Україна: природа, людина, екологія. – К.: Міленіум, 2005.
8. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації / Упор. А. Ю. Пономаренко, П. П. Кононенко та ін. – К.: Міленіум, 2005.
9. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів: Сполом, 2006. – 458 с.
10. Якшина Т. Календарний план з українознавства за програмою-стандартом НДІУ МОН України // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 67–74.
11. Програма з українознавства для загальноосвітніх навчальних закладів для 1–4 класів // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 85–102.
12. Програма з українознавства для загальноосвітніх навчальних закладів 5–12 класи // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 103–121.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Навчальні програми з українознавства для I–XII класів НДІ українознавства МОН України: зміст, форми, зміни

Перший проект навчальної програми з українознавства для I–XII класів був підготовлений НДІ УКРАЇНОЗНАВСТВА МОН України у 2004 році. Керівник колективу розробників академік П. П. Кононенко у пояснювальній записці до програми зазначив: *«З огляду на визначальну роль українознавства як «політики і філософії держави» в системі виховання й освіти Міністерство освіти і науки України у 1997 році зробило пропозицію, а Кабінет Міністрів 5.08.1998 р. затвердив Постанову про державний стандарт освіти України, згідно з яким українознавство є і методологією, і обов'язковим предметом усіх типів*

навчальних закладів та має повсюдно впроваджуватися з 1 вересня 2001 року» [1, 6–7].

З урахуванням усіх зазначених чинників були розроблені програми з українознавства для I–XII класів.

Зміст програми з українознавства. Основні складові програми: пояснювальна записка, програма з українознавства I–XII класів, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства, додаток до програми «Педагогічні технології українознавства в школі», рекомендована література.

Зміст програми складала концентри, а їх в свою чергу було поділено на блоки, а тому розробники програми пропонували, окрім концентро-тематичного оцінювання знань учнів проводити ще й блокове. Кількість тем і блоків була завеликою. І це помітно ускладнювало процес контролю за навчанням. Загальна структура програми з українознавства була такою: 1 клас: Я і мій рід, мій край (дитина-родина-Україна); 2 клас: Українська природа; 3 клас: Українська мова; 4 клас: Український народ; 5 клас: наша Батьківщина. Серце України – столиця Київ; 6 клас: Українська історія; 7 клас: Українська держава; 8-9 клас: Українська культура; 10 клас: Українська нація у міжнародних зв'язках; 11 клас: Україна і світ; 12 клас: Українська людина, український світ, історична місія.

У 2008 році програму з українознавства було переглянуто і вдосконалено. Сьогодні вона чітко розділена на програму з українознавства для I-IV класів та програму з українознавства для V-XII класів. У пояснювальній записці до програми з українознавства для I-IV класів зазначено, що вивчення курсу українознавства у молодшій школі ґрунтується «на національно-світових гуманістичних традиціях та дидактичних принципах науковості, безперервності, доступності, системності, концентричності, враховує вікові особливості учнів, активно-пізнавальний та дієво-творчий компоненти, єдність освіти і виховання».

Відповідно до завдань цієї програми, українознавство для 1-4 класів помітно сприяє розвитку історичного й логічного мислення, спостережливості, уваги, творчим здібностям, самопізнанню, умінням виражати власне ставлення до пізнаного, формування таких притаманних ментальності українця рис, як патріотизм, людяність, гостинність, працьовитість, ввічливість, доброта, чесність, скромність, любов і дбайливе ставлення до природи тощо [12,86].

Подаємо один із можливих варіантів плану аналізу інших програм з українознавства для загальноосвітніх навчальних закладів: 1. Ким і коли укладена програма? 2. Як і про що ведеться мова у «Пояснювальній записці» до програми? 3. Які основні форми і методи роботи пропонують автори програми? 4. Яка (чи реальна й раціональна) кількість годин відводиться для вивчення українознавства у різних класах? 5. Які (наскільки сіткі й практичні) критерії оцінювання навчальних досягнень учнів пропонують автори програми для учнів різних класів? 6. Чим вони подібні або відмінні від критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів для таких дисциплін, як українська мова та українська література? 7. За якими тематичними блоками систематизовано курс українознавства для учнів різних рівнів і класів школи? 8. Як розподіляється зміст навчального матеріалу за годинами у програмах для учнів різних класів? 9. Чи наводяться у програмі державні вимоги до предмета й до рівня загальноосвітньої підготовки учнів? 10. Скільки у програмі відведено годин на тематичну чи яку іншу атестацію? 11. Чому тема підсумкових занять будується у вигляді питання? 12. Що передбачає «проектна діяльність» у програмі з українознавства для учнів I-IV класів та для учнів V-XII класів? 13. Розкрийте зміст практичних завдань на уроках для учнів I-IV класів та для учнів V-XII класів. 14. Чим відрізняється програма з українознавства для учнів I-IV класів від програми з українознавства для учнів V-XII класів? 15. Як можна й потрібно оцінювати джерельно-ілюстративні матеріали програми?

2. Авторські програми з українознавства. Календарне і тематичне планування шкільного предмету українознавство

Авторська програма – це програма з певної дисципліни, яка створена однією особою або кількома (авторським колективом) і є оригінальною та апробованою в загальноосвітньому навчальному закладі. Першими авторськими програмами з українознавства були програми розроблені такими авторами: П. П. Кононенком, М. Стельмаховичем, Т. Усатенко та ін.

Програма дійсного члена АПН України М. Стельмаховича була апробованою в школах м. Івано-Франківськ у 1995 році. 1997 року було розроблено експериментальну програму «Українознавча основа структурування знань та виховного процесу в українській національній школі». Її авторка Л. Яресько. Експеримент тривав з 1997 по 2005 рр. на базі шкіл м. Києва.

Нині існують такі розробки календарного планування з українознавства: «Календарне планування 5–11 класи з курсу українознавство»: Навчально-методичний посібник / Уклад. Т. Якшина, Л. Яресько. – Київ, 2003; «Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005; «Календарне планування уроків українознавства у 8–11 класах»: Навчально-методичний посібник / Уклад. А. Козлов, С. Ковпик. – Кривий Ріг, 2006.

**Завдання студентам: ознайомитися з новими розробками й дати їм свою власну оцінку.*

3. Навчально-методичне забезпечення шкільного курсу українознавства

Навчально-методичне забезпечення шкільного курсу українознавства на сьогодні є дуже актуальною проблемою для школи. Про це пишуть учителі українознавства на сторінках журналу «Українознавство», цього питання щороку торкаються й учасники та організатори Міжнародного конгресу «Українознавство ХХІ століття». Адже саме відсутність підручників з

українознавства для I-XII класів суттєво гальмує розвиток шкільного українознавства.

Так, учителі українознавства шкіл м. Чернівці запропонували крім шкільних підручників з українознавства створити робочі зошити з українознавства.

Крім того, сьогодні потрібні у шкільному курсі українознавства тематичні словники-довідники з українознавства для учнів 5-12 класів. Робота з підготовки такої типу навчально-методичної літератури наполегливо й скрупульозно ведеться відповідними відділами НДІ українознавства МОН України. Так, у 2008 році розпочато роботу з підготовки хрестоматії для дошкільних навчальних закладів «Українотворець»/ Авт.-укладачі П. П. Кононенко, С. І. Ковпик.

На жаль, відсутність шкільних підручників з українознавства дуже насторожує керівництво загальноосвітніх закладів, вчителів шкіл, батьків та дітей, які звикли до того, що будь-який навчальний предмет у школі має відповідне навчально-методичне забезпечення. Саме тому учитель українознавства вимушений проводити бесіди й консультації з батьками та учнями, з учителями-предметниками з тою метою, щоб роздумачити сучасну специфіку вивчення українознавства. Пропонуючи цю методику підготовки вчителів і учнів до занять з українознавства, ми налаштовуємо і учителів, і учнів на те, щоб вони, готуючись до уроків з українознавства училися працювати з літописами (Літопис руський, Літопис Аскольда, козиць літописи, діаріуші), словниками, енциклопедіями, із інформаційною базою районних, обласних, республіканських бібліотек, тобто розвивати свої уміння самостійно відбирати необхідний матеріал до тем уроку, вміти орієнтуватися у матеріалі, який пропонують ті чи інші джерела.

Лекція 4

Урок українознавства, його специфіка й типи

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Технології сучасного уроку з українознавства. Типологія уроків.
2. Нестандартні уроки з українознавства: методика й технології їх проведення.
3. Особливості підготовки вчителя до уроку з українознавства. Основні вимоги до поурочного планування з українознавства.
4. Схема аналізу вчителем даного ним уроку з українознавства

Ключові слова: урок, технології, нестандартний урок, методика викладання українознавства, уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки-КВК, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки пошуку істини, уроки-рольові ігри, уроки-екскурсії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004.
2. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
3. Кононенко П. П. Козлов А. В., Ковпик С. І. Уроки українознавства у старшій школі: Навчально-методичний посібник для вчителів. – К.: Акцент, 2007. – 196 с.
4. Когут О. Інноваційні технології навчання. – Тернопіль: Астон, 2005. – 204 с.
5. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор.

- Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
6. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху. – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Технології сучасного уроку з українознавства. Типологія уроків

Методика викладання – це саме обґрунтування й процес добору найбільш ефективних і доступних методів і принципів навчання; форм, цілей і завдань вивчення того чи іншого предмета; структури й послідовності процесу вивчення курсу, дисципліни чи предмета на різних рівнях і в різних формах навчання взагалі.

Педагогічна технологія (*від грецького *techne* – мистецтво, майстерність, уміння і логія – наука*) – це процес добору й застосування сукупності навчального матеріалу, засобів, прийомів і способів його передачі, пояснення, обробки та переробки; добору форм і прийомів контролю за процесом і станом засвоєння цього матеріалу учнями.

Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів і умов, тобто, це систематична і послідовна практична реалізація спланованого й спроектованого процесу навчання, система способів і засобів досягнення цілей при управлінні процесом навчання, з діагностикою поточних і кінцевих результатів.

Типологія – це такий вид наукової діяльності, який передбачає процес визначення окремих типів (типізація) чи планів (класифікація) в неозначеному ряду предметів, явищ або процесів за їхніми спільними (чи схожими) ознаками або характеристиками й приведення типів чи класів у завершену систему. А тому типологія уроків – це також характеристичне визначення типів окремих уроків і класифікація їх за тими спеціальними ознаками, які є спільними для кожного з типів.

Оскільки сьогодні ще немає загально визнаної та науково обґрунтованої класифікації уроків українознавства, спробуємо керуватись уже відомими класифікаціями (наприклад, уроків з української літератури), визначити хоча б основу системи найбільш прийнятних для вивчення українознавства уроків і врахувати домінування тих методів і прийомів навчання, які б забезпечили домінанту процесу виховання над процесом навчання, перевагу самонавчання і саморозвитку над сухою дидактикою та схоластично-абстрактним засвоєнням певної суми знань. Відповідно до цього, пропонуємо постійно відбирати з усіх надбань методик і технологій різних шкільних предметів саме ті, які б допомагали вчителю виховувати, а учням самовиховуватись й самовдосконалюватися, формувати перш за все свою самосвідомість.

На нашу думку, саме цим цілям можуть добре послужити, наприклад, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки-КВК, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки пошуку істини, уроки-рольові ігри, уроки-екскурсії тощо.

Вузловими елементами будь-якого уроку є:

– таке оголошення теми і мети уроку, яке б одразу націлювало учнів на самопізнання, на пізнання свого найближчого і найвіддаленішого оточення і на самостійне визначення свого місця в різних людських спільнотах: від людини до людства;

– приблизно такою ж повинна бути й мотивація навчальної діяльності учнів – від самопізнання до розуміння нації і світу;

– особливої уваги вчителя в даному разі потребують узагальнення ним окремих положень, фактів і висновків уроку – саме узагальнення мусять чітко й конкретно структурувати набуті знання, уміння й навички;

- на особливий (патріотично-пізнавальний) пафос за-
слуговують підсумки уроків з українознавства;

- оцінка роботи учнів на уроці;

- завдання додому мають бути не лише посильними й
обов'язковими, а по-справжньому цікавими й вищою мірою
пізнавальними;

- духом пошуку нових знань і самопізнання мають бути про-
низані й обов'язкові інструктажі до виконання домашніх завдань.

На уроках українознавства учитель повинен забезпечи-
ти повноцінне функціонування проблемно-діалогічних ситуа-
цій (як очевидних, так і неочевидних). Особливо у старших кла-
сах під час вивчення перспектив розвитку української нації і
держави, світового українства як природних та історичних фе-
номенів передбачається реалізація принципу проблемності.

Оскільки наукова система знань під загальною назвою
«українознавство» є інтегративною, на уроках з українознавст-
ва вчитель повинен постійно активізувати, поглиблювати й
закріплювати знання учнів, які вони отримали на інших уроках
з даної теми; вчити їх практично використовувати отримані на
уроках з інших предметів і сприяти глибоко усвідомленому
сприйняттю нового матеріалу, причинно-наслідкових зв'язків
- тільки це значною мірою підвищить якість знань учнів з
українознавства.

**Технологій, форм і суб'єктів викладання навчального
матеріалу з українознавства** можна передбачати кілька варіантів:

1) навчальний матеріал усіх концентрів, блоків і тем ви-
кладає один вчитель і найкраще з цим може справитися вчи-
тель української літератури;

2) окремі теми викладають учителі інших предметів;

3) навчальний матеріал викладають кілька вчителів
(учитель історії, географії, біології).

Звичайно, найкращими варіантами є перший і другий,
третій - у гіршому випадку.

2. Нестандартні уроки з українознавства: методика й технології їх проведення

Так, поняття «нетрадиційний урок» і «нестандартний урок» методисти вживають уже давно й активно, але вони не завжди вказують на принципові відмінності цих типів, а тому необхідно уточнити: нетрадиційний урок – це такий урок, який має помітні відмінності від традиційного не лише в самій структурі, а й змісті та особливо в цілях його проведення, а нестандартні – це такі уроки, які, маючи в основному передбачувані традиційно-стандартними чи варіативними програмами зміст, форми й завдання або цілі, вирізняються не стільки відхиленнями від традиційних стандартів (хоча тут допускається іноді таке), скільки характером новітніх чи інноваційних технологій їх організації й проведення. Тобто нестандартними уроками слід називати передовсім ті шкільні заняття, які мають вирізнятися з-поміж інших і джерелами та об'єктами навчального матеріалу, і специфічною особливістю добору засобів та прийомів його викладу, а, отже, й структури, й темпоритму проведення заняття, формами й рівнями мислення учителя і учнів, іншими властивостями, але перш за все – функціями і цілями. І хоча під час проведення нестандартних уроків учителі використовують як групові, так і індивідуальні форми роботи з учнями, але на цей раз максимально активізуються перш за все інтелектуальна та емоційна сфери мислення й діяльності учнів; до того ж, акценти робляться і на життєвому досвіді окремих учнів, і на цінностях більшості українців.

Так, інтегрованість уроків українознавства, універсальність змісту українознавства, концентрація знань учнів з різних навчальних дисциплін на одному уроці з відповідної теми зумовлює нестандартний підхід до їх проведення.

Практика показує, що на уроках українознавства варто використовувати інтерактивні технології. Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова «interact», де «inter» –

взаємний і «аст» – діяти. Таким чином, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. А діалогічне спілкування на уроках українознавства – це один із основних методів, який дає можливість активно обговорювати будь-які питання, збудити інтерес учнів до пізнання свого рідного буття.

Саме діалогізовані інтерактивні уроки або хоча б окремі вправи сприяють не лише процесам учительської концентрації та дотримання концентричності навчальних матеріалів, а й умінню учнів на кожному новому рівні навчання українознавства, а саме: вивчення тих самих питань або розділів програми кілька разів, причому помітно заглиблюватися в їхню сітність та практично розширювати масштаби мислення й світогляду.

До таких інтерактивних технологій можна віднести «уроки-каруселі», «уроки-мікрофони», «уроки-мозковий штурм», «уроки-займи позицію» тощо.

Так, наприклад, особливою популярністю в учнів користується технологія «карусель». Ця технологія ефективна на уроках українознавства для одночасного включення усіх учнів в активну роботу з різними партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань. Вправу можна використовувати для обговорення гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій під час вивчення у старших класах таких тем, як: «Безпека держави як відсутність загроз, що можуть порушити її цілісність», «Телегонія. Змішані шлюбні, узгодженні за цінностями», «Україна як об'єкт геополітичних зазіхань чи інтересів інших держав?» – 11 клас; «Особистісний власний простір як потреба чи необхідність кожного члена родини?», «Міжнародна конкуренція», «Миротворча діяльність української держави – 12 клас тощо. Така технологія дає можливість перевірити те настільки учні вміють аргументувати власну позицію. Організувати роботу за допомогою технології карусель можна у такий спосіб: розставити стільці для учнів у два кола. Учні, які сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому – обличчями.

Таким чином кожен сидить навпроти іншого. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і опиняються перед новим партнером. Мета: пройти все коло, виконуючи поставлене завдання. Учні постійно обмінюються думками, учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а учасники зовнішнього кола – протилежної. Учні фіксують у зошитах усе, що подає протилежна сторона. За сигналом ведучого відбувається зміна партнерів, дискусія продовжується, проте учні намагаються підібрати нові контраргументи. До кінця кола учні, як правило, уже відчують свою систему аргументів, а також здобувають досвід спілкування з різними партнерами.

Ефективною для концентрації навчального матеріалу з українознавства є технологія «мікрофон», яка дає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Першим тут слово надається тому учневі, котрому хто вручено уявний мікрофон. Учитель ж не тільки не коментує відповіді учнів, а й не оцінює – він лише контролює час на висловлення кожного учня.

Ця технологія найефективніше використовується у класах середньої ланки школи, особливо під час вивчення таких тем, як: «Вічні цінності моєї родини. Я – спадкоємиць та продовжувач родових традицій» – у 6-му класі; «Питомі риси, притаманні діячу і творцю України та світу» – у 7-му класі тощо.

Технологія мозкового штурму дає можливість зібрати якомога більше ідей чи проблем і пропозицій щодо їх вирішення (від усіх учнів упродовж обмеженого учителем часу уроку. Цю технологію варто застосовувати при вивченні тем: «Зовнішня політика України: від найдавніших часів до сьогодні» – у 10-му класі; «Фактори державної безпеки» – у 11-му класі; «Місія України у світі – світоладування як заповіт пращурів» – у 12-му класі.

Технологію «займи позицію» доречно застосовувати тоді, коли на уроці будуть розглядатися дискусійні питання. Розгля-

даючи протилежні позиції з дискусійних проблем, учні прогнозують, які наслідки матимуть індивідуальні позиції і політичні рішення для суспільства, для окремих людей. Застосовується, як правило, в найстаршому класі при розгляді тем: «Війна. Види воєн. Війна за історію, пам'ять і свідомість. «Гарячі» та «холодні» війни». На цей раз випускники вчать не лише слухати інших, отримувати додаткові знання з теми, а й зважувати та самостійно їх оцінювати, прогнозувати своє власне та суспільне буття.

Отже, використання інтерактивних технологій на уроках українознавства виправдане самою специфікою цього предмета школи, а уроки, на яких ці технології використовуються іноді навіть захоплюють учнів, оскільки вони й справді вчать їх самостійному мисленню та оцінюванню.

У п'ятих класах під час вивчення тем «Я в майбутньому», «Моя родина в майбутньому» вчитель може використати урок-фантазію, на якому учні розвивають творчу уяву, моделюють образ себе в майбутньому. Такі типи уроків відповідають віковим особливостям учнів п'ятого класу.

Театралізовані уроки учитель українознавства успішно може використати під час вивчення тем, що пов'язані з календарно-обрядовою творчістю українців (передовсім це діалогізовані народні ігри). На таких уроках, учні розкривають їхні творчі здібності, залучають свої знання з усної народної творчості та з української літератури, активно розкривають для себе таємниці театрального мистецтва взагалі.

Уроки-звіти краще застосовувати під час вивчення у 8-му класі теми «Моє мовлення як презентація мене». Саме на цьому уроці восьмикласники можуть дізнатися про особливості власного мовлення, осмислити й оцінити його самостійно, а потім ще й продемонструвати свої кращі та найхарактерніші особливості свого спілкування зі своїми однолітками (в школі й поза школою), вдома.

У 10 класі під час вивчення теми «Вчать не розказуючи, а показуючи: поведінка батьків як приклад для дітей. Моделі

поведінки матері як доньки, дружини, подруги, господині. Батька як сина, чоловіка, друга, батька, господаря» можна застосувати такий тип уроку, як урок-рольова гра, оскільки учні цього віку повинні не тільки усно розповісти про сою родину, а й продемонструвати моделі поведінки їх перед однокласниками та обговорити їх.

Цей же тип уроку можна застосувати у 9-му класі під час вивчення теми «Представники різних професій, митці, вчені, державні діячі, українська національна еліта». Під час ознайомлення учнів з цією темою учитель може запропонувати їм зіграти роль навіть керівника держави чи війська, наприклад, Володимира Мономаха, Данила Галицького, козацького ватажка, ученого, письменника, актора тощо.

Уроки українознавства можуть ґрунтуватися і на організації експедиційному пошукові сутність якого полягає в ознайомленні учнів з історичними та краєзнавчими пам'ятками рідної місцевості шляхом організації походів до цих пам'яток. Подібні уроки можуть проводитися і в формі уроків-екскурсій. Так, у 8-му класі під час ознайомлення учнів із «Проблемами збереження довкілля» можна провести екскурсію класу до місцевих промислових центрів чи водоймищ, у лісопарковій зоні або до сміттєзвалищ – там учні на власні очі можуть побачити стан виробництва і природи, з'ясувавши в якому стані знаходиться екологія довкілля рідного села, міста, району тощо.

До або й безпосередньо під час виходу до вказаних об'єктів ознайомлення учням можна запропонувати ряд завдань: взяти зразки води і перевірити їх рівень забруднення, навіть не вдаючись до особливих лабораторних досліджень, а просто принесену з водоймища воду поставити у склянці і через деякий час, якщо вода дуже забруднена, можна буде побачити осад. З метою закріплення побаченого під час екскурсії можна запропонувати учням написати твір-роздум на тему: «Що означає «природовідповідна поведінка» людини?».

Оскільки, система уроків з українознавства ще тільки починає складатися, їх типологія постійно міняється і вдосконалюється, а тому в учителя цього предмета є можливість удосконалювати його методику взагалі, технологію, типологію, типологію й класифікацію цих уроків (як за змістом, так і за формами) зокрема.

3. Особливості підготовки вчителя до уроку з українознавства. Основні вимоги до поурочного планування з українознавства

Учитель українознавства має обов'язково орієнтуватися на те, що і нові знання, і знання придбанні учнями, на уроках з інших предметів необхідно обов'язково переосмислювати так, щоб засвоїти їх і глибоко усвідомити, і багатогранно, і в системі, і, як повітря, завдяки якому ми живемо.

До того ж, керуючись принципами послідовності й концентричності, учитель має подавати матеріал на кожному новому етапі викладати щораз настільки глибше й об'єктивніше, щоб кожен учень на кожному новому етапі не лише поповнював і розширював коло знань, умінь і навичок, ідентифікувати себе як українця і бачити людей свого оточення як громадян нашої держави, а й бачити свій народ у спільноті «людство» достойними, незалежними і в той же час дружелюбними. Величезною проблемою у підготовці вчителя та учнів до уроків українознавства є брак багатьох необхідних матеріалів (відео та аудіо записів, електронних носіїв, варіативних підручників і посібників), не говорячи вже про найрізноманітніші методичні комплекси, розробки та порадики – те, що мають учителі інших предметів.

Сьогодні учитель українознавства може скористатися лише кількома підручниками та навчально-методичними посібниками: «З досвіду викладання українознавства у школах Чернівецької області» Т. Мінченко; «Українознавство у старшій школі» П. П. Кононенко, А. В. Козлова, С. І. Ковпик. А учень має ще менше, точніше він має, в кращому випадку, один-два під-

ручники, один-два посібники та сайт ННДІ українознавства МОН України з його електронною версією журналу «Українознавство». Тому сучасний учитель повинен обрати такі типи уроків і готувати їх так, щоб учень уже на занятті одержав реальну можливість готувати себе і як громадянина, і як патріота, і як повноправного та рівноправного мешканця планети Земля. До того ж, учням необхідно задавати і такі домашні завдання, виконання яких допомогло б розвивати їхнє самостійне мислення: підготувати повідомлення, здійснити спостереження або дослід, підібрати необхідний матеріал до теми тощо.

Крім цього, сьогодні є можливість використовувати інформаційні ресурси, зокрема це сайти та електронні видання НДІ українознавства: Електронна версія журналу «Українознавство» <http://www.ualogos.kiev.ua>; сайт НДІ українознавства <http://www.rius.kiev.ua>.

Майстерність учителя українознавства, на відміну від учителя будь-якого іншого предмета, залежить не лише від того, наскільки вдало й оптимально він визначить зміст, форму й тип уроку, не тільки від вибору ефективної методик й технології його проведення, а скоріш усього від системи, послідовності й активності його позицій і поглядів у процесі вивчення кожної теми, від уміння вчителя сконцентрувати увагу й знання учнів із різних дисциплін на найглибшому усвідомленні ними колосального досвіду всього українського народу при порушенні й вирішенні найважливіших проблем його існування, виживання, розвитку й виконання його місії на Землі.

4. Схема аналізу вчителем даного ним уроку з українознавства

Учитель українознавства, як і будь-який інший учитель, не може розвиватися без постійного аналізу результатів своєї діяльності: на уроках і поза уроками, а при аналізі свого уроку він повинен звертати увагу перш за все на таке:

1. Якою й чому була підготовка до уроку, включаючи й вибір навчально-виховної технології?

2. Наскільки вдало була репрезентована учням тема уроку?

3. Які принципи, методи й прийоми подачі нового навчально-виховного матеріалу було застосовано і наскільки вдалося їх дотриматися?

4. Які цілі (перш за все – виховні) ставилися перед уроком, і ступінь їх досягнення (з вказівками на причини, умови та мотиви)?

5. Чи вдалося учителеві максимально підключити всіх (чи більшість) учнів до активної роботи на уроці?

6. Чи вдалося учням отримати на уроці всі подані учителем (і учнями) знання, уміння й навички з теми?

7. Чи навчилися учні опиратися на їхні знання із інших предметів?

8. Які оцінки й чому виставленні учнями за роботу на уроці?

Лекція 5

Система оцінювання знань, умінь і навичок учнів з українознавства

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Формування в учнів самосвідомості й оцінки учнями їхніх знань, умінь та навичок.
2. Основні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства.
3. Основні види перевірок знань учнів з українознавства та їх стислі характеристики.
4. Система творчих робіт з українознавства. Конкурси й олімпіади з українознавства.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, оцінка й самооцінка, знання, уміння, навички, критерії оцінювання діяльності учня, перевірка знань, творча робота, конкурс з українознавства, олімпіада.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень Міжнародного конкурсу з українознавства. – Випуск I. – К.: НДІ українознавства, 2007. – 64 с.
2. Види оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства // Навчально-виховні програми з українознавства. – К., 2001. – С. 56–61.
3. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
4. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–12 класи. Керівник авторського колективу П. П. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 103–121.
5. Фіцула М. Педагогіка вищої школи. – К., 2006.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Формування в учнів самосвідомості й оцінки учнями їхніх знань, умінь та навичок

Спробуємо пригадати тлумачення таких понять, як: «знання», «уміння», «навички».

Знання – це таке володіння людиною долею або системою такої інформації, котра може бути в будь-який час відтвореною.

Уміння – це не зовсім стійка здатність людини використовувати придбані нею знання, прийоми чи способи діяльності у тимчасовій практиці життя.

Навички – це не стільки стійка здатність людини використовувати придбані нею вміння, які здійснюються іноді майже автоматично і без особливого попереднього напруження будь-яких форм волі, пам'яті чи інших зусиль.

Заняття й заходи з українознавства повинні бути спрямовані і на озброєння учнів і цілісною системою знань, і системою стику етно-звичаєвих умінь керувати своєю поведінкою в побуті, і, перш за все, системою соціально-економічних та правових навиків у сфері суспільно-гуманітарних та філософських галузях діяльності українців. А тому «вивчення українознавства передбачає формування в учнів функціонально нової якості знань, умінь та навиків, і перенесення уваги учителя й учнів передовсім на узагальнені способи діяльності майбутніх громадян України в різних галузях науки: від глибокої генези придбання первісних знань і вмінь до здобутків сучасності.

Як відомо, інтегровані знання, уміння та навички не лише збагачують інтелект учня, а й систематизують його життєдіяльність. Саме цим і повинен скористатися учитель українознавства у процесі досягнення навчальних, розвивальних та особливо виховних цілей.

Отже, основною навчальною метою уроків українознавства мусить стати таке поглиблення та збагачення й закріплення нових знань, умінь і навичок, яке неодмінно перед-

бачає систематизацію всього того, що сприяло б максимально полегшеному застосуванню теорії в практиці життя.

Розвиваюча мета: розвивати логічне і творче мислення та мовлення; розширювати світогляд і коло творчих умінь та навичок; зміцнювати силу волі, пам'ять і ставлення до нації та народу України.

Виховна мета: спрямовувати свідомість і волю учнів, їхні почуття й мислення на творення добра і блага їхнім близьким і собі особисто, нації та народові України не за рахунок інших людей, а шляхом самостійної праці, високого професіоналізму, творчого мислення та громадської діяльності.

На думку авторів програми «Українознавство. Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів», у процесі виховання учнів слід використовувати всі, але передовсім, такі напрями національного виховання: формування й стабілізування гуманітарно-патріотичних почуттів; виховання свідомого ставлення майбутніх громадян України не лише до навчання, а й до опанування культури народу; формування в них національної свідомості та самосвідомості; формування активного ставлення до естетичної, екологічної та правової діяльності; формування учнів як творчих і трудолюбивих особистостей; формування в свідомості учнів стійких переконань у тому, що вони здатні до природної й суспільної самоорганізації; формування потреби розуміння етнонаціональної згуртованості світового українства; виховання почуття поваги до інших народів і до їхньої культури; формування почуттів поваги учнів до їхнього рідного краю; формування поваги учнів до побутової культури їхніх род та родоводів і до духовної єдності поколінь; формування стійких відчуттів особистої відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на землі; породжувати в свідомості учнів нетерпиме ставлення до вчинків будь-яких людей, які завдають шкоду природі; формування глибокого

усвідомлення важливості рідної мови у житті народу України; формування прагнень боротися за престиж національних цінностей українців у світі.

2. Основні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з українознавства

Критерії оцінювання – це об'єктивна підстава (мірило) для оцінки; визначення (чи опис) того, яким повинен бути об'єкт оцінювання (чи поцінування) або класифікація предметів чи явищ), з указівкою на місце й значимість кожного з них.

Виходячи зі сказаного, оцінка знань, умінь і навичок з українознавства ґрунтується на таких основних критеріях: рівень самостійності пізнавального процесу, самооцінка своїх знань; активність навчальної діяльності; рівень вияву національної свідомості; уміння поєднувати особисті інтереси з громадськими; ступінь етикетного, морального, етичного та естетичного розвитку тощо.

Основними предметами оцінювання повинні бути знання, уміння, навички; чуттєво-мисленнева та мовленнева діяльність; зусилля пам'яті та волі, а головне поведінка й діяльність учня в родині, у колективі класу і в громаді школи, і поза її межами.

Автори програми з українознавства вважають, що навчальні здобутки учнів з українознавства можуть **оцінюватися і за різними рівнями**: I рівень – початковий, II рівень – середній, III рівень – достатній, IV рівень – високий, V рівень – особливо високий. На п'ятому учень володіє більшим матеріалом ніж передбачено програмою, найглибше усвідомлює його і творчо та наполегливо застосовує все це в його реальному житті.

Оцінкою може бути і бал, і враження вчителя від здобутків учня у навчанні і в практиці його поведінки як українця: учитель даючи оцінку, виражену в балах, обов'язково обґрунтовує її й (головне!) висловлює стурбованість (початкового рівня), відзначає певні успіхи в навчанні учня (середній рі-

вень); схвалення помітних досягнень учня (достатній рівень); висловлює задоволення значними здобутками учня (високий рівень), висловлює захоплення та особливе враження від досягнень учня (особливо високий рівень).

Усе це учитель може застосовувати як коментар до тематичних оцінювань знань учнів.

Відповідно до цілей занять і заходів з українознавства в школі, оцінюванню навчальних здобутків учнів підлягають і такі фактори, як: знання про Україну та українство як цілісність і органічну спільність із усім людством; уміння й навички поведінки та діяльності в навколишньому середовищі; мисленева діяльність учня спрямована на самоусвідомлення й самореалізацію особистості й нації; зусилля волі і пам'яті на вироблення свого власного світобачення, принципів, позицій і життєвого вибору під час навчання і в житті; нормативність (культура) мисленнево-мовленневої діяльності, а також уміння обирати форми й засоби спілкування (монолог, діалог, полілог, виразно-образне читання й написання творів тощо); творча діяльність учня (літературна, музична чи будь-яка інша).

3. Основні види перевірок знань учнів з українознавства та їх стислі характеристики

Обов'язковими видами перевірок знань учнів на заняттях і заходах з українознавства є тематична, блокова та підсумкова: тематична проводиться після вивчення кожної теми; блокова – після вивчення кожного блоку матеріалу (її варто проводити навіть при відсутності такого поділу в новій програмі); підсумкове оцінювання здійснюється кожної чверті (або семестру) і навчального року загалом.

Оцінювання результатів засвоєння знань, умінь та навичок з українознавства вчитель здійснює відповідно до наказів МОН України та Академії педагогічних наук України «Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

4. Система творчих робіт з українознавства. Конкурси й олімпіади з українознавства

Творчі роботи з українознавства відрізняються від будь-яких інших тим, що учні обов'язково повинні поєднувати їхні теоретичні знання з практикою народу як у межах України, так і за її кордонами. Олімпіади й конкурси з українознавства шкільних, регіональних і всеукраїнських масштабів під керівництвом ННДІ українознавства проводяться з 2002 року. Це не форма контролю чи перевірки рівня обізнаності учнів, а доступна можливість їм проявити себе саме в практиці реального життя народу. Ці конкурси не лише розширюють масштаби мислення й творчого діяння учасників (від регіонального й всеукраїнського до міжнародного – з 2008 року), а й дають нагоду найбільш активним учням брати участь у найбільш відкритому змаганні на добровільних і рівноправних засадах. Міжнародним змаганням учнів, а останнім часом і студентів сприяють Міжнародна асоціація «Україна і світове українство» та МОН України.

Мета такого рівня конкурсу – утвердження в учнів почуття патріотизму, поваги до свого народу й своєї держави; формування знань учнів про світове українство й популяризація української освіти в Україні і зарубіжжі, залучення нових творчих сил до розбудови держави. А конкретними завданнями конкурсу є: пошуки і розвиток нових форм запровадження українознавства в освітньо-виховний процес як окремої навчальної дисципліни і методології національної освіти; утвердження авторитету і престижу українознавства як цілісної системи наукових інтегрованих знань серед учнівської молоді і педагогічних працівників; збагачення інтелектуального потенціалу України як найвищої цінності нації; залучення учнівської молоді до пошукової роботи в галузі українознавства; формування творчих особистостей; пропаганда досягнень науки про Україну і український народ; збагачення педагогічним досвідом процес викладання та вивчення українознавства в навчальних закладах України; розширення міжнародного співро-

бітництва різних країн світу в галузі вивчення українознавства; залучення наукових співробітників ННДІ українознавства МОН України до співпраці із середніми загальноосвітніми та вищими навчальними закладами України; активізація подальшого розвитку національної культури та державності [Бюлетень НДІ українознавства Міжнародного конкурсу з українознавства, вип. № 1. – с.46-47].

Відповідно до Положення про Міжнародний конкурс з українознавства, **проводиться у два етапи:**

На першому етапі учні пишуть науково-дослідні роботи з українознавства і присилають їх в ННДІ українознавства, де їх оцінюють, а на другому етапі допущені до подальшої участі в конкурсі учні захищають їхні роботи, беруть участь в Інтернет олімпіаді, відповідають на питання членів журі і т. ін.

Готуючи учнів до конкурсу з українознавства, учитель повинен пам'ятати про те, що кожен юний дослідник має насамперед встановити стан розробки обраної проблеми чи теми (тобто виявити, хто, коли і як саме її порушував та розв'язував), окреслити ціль і завдання саме його роботи, вихідні позиції й базові терміни дослідження.

У вказаному «Бюлетені Міжнародного конкурсу з українознавства» зазначено й умови визначення переможців конкурсу – їх визначає журі конкурсу, до складу якого входять провідні фахівці НДІ українознавства та педагогічні працівники навчальних закладів освіти всіх рівнів; представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських та міжнародних організацій.

Науково-дослідні роботи учнів оцінюються за такими основними критеріями: обізнаність учасника з актуальністю обраної проблематики; глибина й масштабність висвітлення теми, наявність особистих спостережень і положень дослідження та обґрунтованість висновків; оригінальність пошуку чи розкриття теми, інше.

Примітка: кращі науково-дослідні роботи учнів видаються окремою збіркою.

Учасниками конкурсу можуть бути учні 8-11 класів усіх загальноосвітніх навчальних закладів.

Порядок нагородження учасників Конкурсу встановлюють оргкомітет та журі. Так, призери конкурсу нагороджуються дипломами окремо за класами або за напрямками; решті учасників вручаються дипломи за участь у конкурсі. Окрім того, кращі роботи учасників конкурсу відзначаються спеціальними дипломами та призами оргкомітету, журі, благодійних фондів і окремих спонсорів тощо.

Вимоги щодо написання та оформлення науково-дослідних робіт для Міжнародного конкурсу українознавства, котрі надсилаються поштою (разом з анкетною та заявкою) на ім'я заступника голови оргкомітету конкурсу за адресою: 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, к. 308.

Структура роботи має бути такою:

зміст має відобразити с *рук уру робо* и із зазначенн *м номері с орінок і по і них роз ілі , пі роз ілі а исно кі оних;*

вступ має розкри *и су ніс ь і с ан розробки науко ої проблеми, її ак уальніс ь, огл лі ера ури о еми, її значущіс ь а обгрун у анн способу (чи ме о у) ослі женн ;*

основну частину має скла *а и зміс з роз ілі а пі роз ілі , з икла ом процесу ласного ослі женн при цьому кожен роз іл рукує ьс з но ої с орінки; у висновках казую ьс на ажли іші науко і а прак ичні резуль а и робо и; список використаної літератури по ае ьс післ « иснокі » учі кому ал а і ному пор ку. У науково-дослідній роботі обов'язково потрібно наводити грамотно оформлені посилання на використану літературу.*

Вимоги до оформлення роботи такі: обсяг – 15–20 сторінок; шрифт – Times Roman, кегль 14; поля: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см; міжрядковий інтервал – 1,5; параме-

три сторінки – формат А4; нумерація сторінок проставляється у правому верхньому кутку сторінки. На титульній сторінці номер не ставиться. Науково-дослідна робота подається в теці-швидкозшивачу. Титульна сторінка оформлюється за таким зразком:

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА**

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА
З УКРАЇНОЗНАВСТВА**

на тему:

«ТЕМА РОБОТИ»

Виконав(-ла):

*Прізвище, ім'я та по батькові
учасника Міжнародного конкурсу*

Клас _____

*Назва загальноосвітнього
навчального закладу*

Науковий керівник:

звання, П. І. Б. вчителя

Київ – 200_

Творчі роботи з українознавства – це такі роботи, які за визначенням методистів Т. Бугайко, Г. Литвиненко, мають вигляд розширених учнівських творів, написані лише на матеріалі життєвих вражень учня; або, на думку В. Голубкова, В. Литвинова, О. Липаєва розширені твори, написані лише на матеріалі літератури. Специфіка таких творчих робіт з українознавства полягає в тому, що до них додаються рецензії (чи рецензії) того, хто є спеціалістом з обраної теми (з історії – історик, з інших галузей – відповідні спеціалісти).

Види творчих робіт з українознавства:

- рецензія або анотація на прочитану розвідку з історії України про якусь подію, географії, етнології, народознавства тощо;
- рецензія на твір образотворчого мистецтва, музики, переглянуто спектаклю, кінофільму, телепередачі;
- доповідь на задану тему;
- складання літопису родини;
- створення рукописних фольклорних збірок та словників;
- твір-роздум.

Лекція 6
**Творча лабораторія вчителя українознавства,
його позакласна й позашкільна робота
з українознавства, шкільний кабінет
українознавства**

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Учитель українознавства як творча особистість і його педагогічна майстерність.
2. Педагогічний досвід інших учителів українознавства.
3. Позакласна та позашкільна робота з українознавства.
4. Шкільний кабінет українознавства.

Ключові слова: творчість, педагогічна майстерність, предметний тиждень, шкільний кабінет українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гафінова Л. Українознавство у позакласній роботі // *Україні, українці, українознавство у ХХ ст. у джерелах і документах: Зб. наук. праць у 2-х частинах.* – К.: Наша культура і наука, 1999. – Ч.2. – С. 529–533.
2. Герасименко В., Глазунова Л. Українознавство поза уроками // *Українознавство в системі освіти міста Києва.* – Збірник праць. – К.: Гранд, 1998. – С. 69–71.
3. Кононенко П. П., Токар Л. К., Маляренко Л. П. Українознавство в системі освіти. – К., 1996.
4. Зязюн А. Педагогічна майстерність. – К., 1997. – 349 с.
5. Мінченко Т. Виховання національної самосвідомості засобами українознавства (з досвіду роботи ЗНЗ № 40 м. Чернівці) // *Українознавство.* – 2003. – Число 4 (9). – С. 160–161.

6. Снісар З.І., Сергійчук З. О., Люріна Т. І. Методичні рекомендації щодо створення у загальноосвітніх закладах України кабінету українознавства. – К., 1995.
7. Яресько Л., Якшина Т. Шкільний кабінет українознавства // Українознавство в системі освіти міста Києва. – Збірник праць. – К.: Гранд, 1998. – С. 441–442.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Учитель українознавства як творча особистість і його педагогічна майстерність

Учитель українознавства – це особистість, яка, твердо володіючи інтегрованими знаннями про Україну, українців і українство світу в різних галузях наук, відтворює їх доступно, зрозуміло, цікаво і з підвищеним пафосом поваги до держави та народу, з підвищеною пристрастю подає учням нові й систематизує відомі знання, уміння та навички.

Учитель українознавства може мати не завжди з усіх галузей науки і діяльності народу України, але він повинен самостійно постійно прагнути до того; захоплюватися краєзнавчою та пошуковою роботою; по-можливості багато подорожувати і т. ін. Він має бути добрим оратором і багатогранною (бажано й творчою) особистістю, добре обізнаною у музиці, живописі, в архітектурі й театрі та в народних промислах і ремеслах.

Учитель українознавства повинен уміти належно оцінити досягнення в галузі національної культури і постійно порівнювати їх із надбаннями інших народів; добре володіти методикою й технологіями викладання українознавства та основними поняттями цих галузей науки про освіту; різними формами позакласної та позашкільної роботи; різними формами контролю й обліку знань учнів.

Учитель українознавства повинен урахувати (хоча б етнічні) особливості тієї місцевості, на якій знаходиться навчально-виховний заклад і викладати українознавство з їх ураху-

ваннями, вміти наголошувати на природно-кліматичних умовах господарської діяльності мешканців цієї місцевості. Наприклад, якщо південь України – це переважно степова зона, і люди займаються здебільшого сільським господарством, учнів треба познайомити передусім із умовами праці їхніх родин – звернути увагу на оволодіння учнями місцевими професіями. Учитель українознавства має звертати увагу і на здобуття учнями знань, умінь і навичок економічного підприємництва. Увагу до вивчення фольклору й етнографії рідного краю, прилучення молодих людей до народних звичаїв та обрядів.

Учитель повинен зацікавлювати й залучати учнів до практичного запису перерахованого, до вивчення й збирання місцевого фольклору, до складання родинних літописів, укладання словників говірок рідного краю тощо. Учитель українознавства має бути дуже комунікабельним і вміти запросити на уроки українознавства представників тих галузей науки і практики, які необхідні на нетрадиційному уроці (гірники, медики, екологи інші).

Обов'язковим для вчителя українознавства має стати принцип **об'єктивності**, котрий базується перш за все і на співставленні різних точок зору багатьох учених і практиків на об'єкт вивчення, на ту чи іншу подію чи явище, і на використанні лише достовірної інформації. Крім того, до будь-якого предмета українознавчого пізнання вчитель українознавства повинен підходити з усіх доступних йому позицій і точок зору (від природно-генетичної та соціально-економічної до філософської), пам'ятаючи про те, що інформація, надана учням буде відтворюватися ними вже не з такою ж достовірністю і точністю – їм також властива суб'єктивна і суспільна інтерпретація, адже на сказане учителем неодмінно накладуться ще й погляди батьків та близьких людей, громади. А тому вчитель українознавства повинен бути дуже переконливим і впевненим у його висловлюваннях, роздумах і твердженнях.

2. Педагогічний досвід учителів українознавства

Педагогічний досвід – це система всіх найкращих і найефективніших надбань і напрацювань всіх учителів, але нині слід сказати: такого досвіду в учителів українознавства в школі ще дуже мало, бо далеко не в усіх школах країни читається цей предмет і ще менше маємо публікацій на цю тему. Такий досвід набувається упродовж десятків років, а навчально-методичні комплекси, порадики й рекомендації ще тільки розробляються.

І все-таки вже є деякі надбання. Так, у школі № 40 м. Чернівців учителі здійснюють різні українознавчі експедиції, вони проводять уроки у краєзнавчому музеї, або в українознавчій світлиці. Вони часто й активно залучають до організації різних українознавчих заходів батьків. З 2003 року ними проводиться виховний захід під назвою «Клака» (тобто толока), який готують окремі родини. Традиційними в їхній школі є й тижні та дні українознавства, конкурси на кращого знавця звичаїв і українознавця.

Перед конкурсантами ставляться такі питання та завдання:

1. Поясніть значення слів «родина», «рід», «родовід», «покоління».
2. Коли греки називали наш край Скіфією?
3. Де і коли була заснована Запорізька Січ?
4. Хто з українських гетьманів найдовше тримав булаву?
5. Хто був головою Центральної Ради УНР?
6. В яких обрядах українців рушник використовується як символ?
7. Назвіть усі відомі прислів'я, де верба використовується як рослина-символ?

У медичному ліцеї цього Чернівців на заняттях, присвячених народній медицині, учні дізнаються про гармонійне співжиття русів із природою, про їхні вміння використовувати кожну квітку, стебло й корінь рослини в лікувальних цілях; а їхні

навички збирати лікарські рослини організуються у ціле дійство: учні встають удосвіта, повертаються обличчям до сонця і просять у нього дозволу збирати рослини, а у рослин – вибачення.

Педагогічний досвід учителів українознавства Жовтневого ліцею м. Кривого Рогу свідчить: цей предмет – не екзотика, а предмет, що об'єднує школу-родину. Учителі українознавства цього закладу працюють над тим, щоб і в предмети природничого циклу були введенні теми, присвячені видатним українським ученим; щоб детальніше вивчалися флора і фауна України, зокрема Криворіжжя; щоб систематично проводилися експедиційні заходи й заняття в Національному ботанічному саду рідного міста.

3. Позакласна та позашкільна робота з українознавства

Виховання патріота й національно свідомої особистості повинно здійснюватися не тільки на уроках українознавства, а й у процесі найрізноманітніших позакласних та позашкільних заходів. Мета таких заходів – зміцнення знань, умінь і навичок учнів, усвідомлення ними України, українців та світового українства як вищих цінностей. Ці форми роботи мають помітно згуртовувати учнівський і вчительський колективи, сприяти залученню родичів до навчально-виховного процесу школи; вони повинні бути масовими, тобто охоплювати не лише колективи класів.

При цьому, молодшим школярам варто пропонувати проведення вікторин на українознавчі теми, поки що заочні мандрівки по рідно краю або й недовготривалі походи містом чи селом; інсценізації народних казок; організувати сюжетно-рольові ігри, конкурси малюнків на такі теми: «Я і Україна», «Моє рідне місто» або «Моє рідне село», «Мій дім» та інші.

Учнів середніх класів слід залучати до таких видів позакласних заходів, як козацькі турніри, фестивалі українського костюму, ярмарків з пригощаннями ласощами, ярмарків українських іграшок, аукціонів народних прислів'їв та приказок,

конкурсу «Україночка» тощо. Для учнів старших класів можна проводити такі позакласні заходи: «Давнє віче і сьгоднішні збори», «Козацька рада», «Вечорниці», рольові ігри на тему «Батьки і діти», дні родини тощо. Тут учитель українознавства може запропонувати й нетрадиційне оформлення коридорів школи з метою ознайомлення учнів зі звичаєвими й традиційними предметами одягу, побуту житла і т. ін. Як підсумок роботи за рік, дець у квітні можна провести й «Тиждень українознавства», до якого кожен клас повинен приготувати свій захід.

Початкові класи сприймають виставки творів і предметів народних ремесел, української вишивки, української іграшки тощо. 5–6 класи із задоволенням готують заходи на такі теми «Історія мого народу у власних назвах», «Не всі «красиві» слова мудрі, не всі «мудрі» слова красиві», «Ми виборюємо своє минуле, бо так хочеться рідного завтра». 7-8 класи люблять виставки-презентації «Козацькі військово-технічні винаходи: «полімаран», «чайка», «підводний човен», «вогненні колеса», «торпеди», «літаючий вогонь»; семінари на тему: «Корисна та шкідлива їжа». 9-10 класи зацікавлюються способами родинного спілкування – дискусії на теми: «Як гуртом з батьками легше жити», «Що таке дружня родина?». Найстарші класи вже готові й до поглиблених семінарів на тему: «Україна як об'єкт геополітичних інтересів інших держав», «Україна – держава позаблокова» та інші.

Крім того, цим учням можна пропонувати фольклорні, історичні, біологічні, літературні експедиції по ріднокраю. До організації таких експедицій учитель українознавства може залучити й інших учителів-предметників. А за результатами проведення таких заходів варто писати твори, готувати фотовиставки, стінгазети, стенди тощо.

4. Шкільний кабінет українознавства

Такий кабінет українознавства – це не лише приміщення з матеріально-етнографічною базою українознавства, а справж-

ній багатофункціональний центр, у якому (для взаємозв'язку) можуть проводити інші вчителі-предметники уроки, на яких буде йти мова про українських природознавців, математиків, фізиків та ін. З допомогою учнів та батьків забезпечити необхідними експозиційними та етнографічними матеріалами не лише кабінет, а й музей школи. Так, наприклад, методист українознавства Чернівецького Обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Тамара Мінченко розробила схему й макет інтер'єру шкільного кабінету у вигляді української хати XVIII–XIX ст. або у формі української світлиці. На її думку, «шкільний кабінет українознавства має стати для учнів саме тим клаптиком рідної землі, де кожна річ, кожен експонат, кожна книга, ілюстрація пробуджуватиме патріотичні почуття дитини та підкреслюватиме її належність до українського народу» [5].

Л. Яресько та Т. Якшина твердять, що кабінет українознавства, навпаки, не повинен нагадувати ні світлицю, ні селянську хату чи етнографічний музей, а тим більше – виставку виробів народних ремесел – це має бути сучасний навчальний кабінет, який конструюється за логікою та хронологією здобутків науки, виробництва й мистецтва українців, а також має чітку систематизацію українознавчих матеріалів. А врешті-решт створення кабінету – це творчість учителя українознавства, оскільки маємо справу з інтегрованим предметом, всі матеріали кабінету мусить об'єднувати національна ідея і загальнонародні плани та цілі. Це має бути центр виховання українців, а тому значне місце в такому кабінеті повинна займати бібліотека, багатющі комплекси електронних носіїв, фільмотека, альбоми історичного, етнокультурного та інших планів.

І все це потрібно ще й для того, щоб матеріалами кабінету українознавства могли широко й вільно користуватися всі інші вчителі-предметники та класні керівники.

Лекція 7

Особливості викладання українознавства в початковій школі

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Методи, принципи, методика і технології викладання і вивчення українознавства у початковій школі і перш за все в школі-родині.
2. Навчально-методична література з українознавства для початкової школи.
3. Основні форми уроків з українознавства в початковій школі.
4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для молодших школярів.
5. Наочність і технічні засоби навчання.

Ключові слова: навчання, виховання, принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, наочність, ТЗН.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах. – К., 1997.
3. Скульський Р. П., Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.
4. Кононенко П. П., Сніжко В. В., Кононенко М. П. Україна: Природа, людина, екологія. – К.: Міленіум, 2005.
5. Білоконенко Т. Використання українознавства в навчально-виховному процесі початкової школи // Українознавство. – 2002. – № 1-2. – С. 75-82.

6. Вдовика Л. Українська національна школа-родина – основа розвитку особистості // Українознавство. – 2003. – № 2–3. – С. 137–138.
7. Лопушинська Г. Програма з українознавства для початкової школи у світлі інноваційних технологій // Українознавство. – 2003. – № 1. – С. 161–162.
8. Люріна Т. Українознавство у початкових класах: Зб. наук. праць «Українознавство в системі освіти м. Києва». – К.: Гранд, 1998. – С. 225–230.
9. Програма з українознавства для 1–4 класів // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 85–102.
10. Козлов А. В., Маркіна С. В. Національна школа-родина Кривбасу // Українознавство. – 2003. – № 1 (6). – С. 155–159.
11. Амеліна О. Цінність життєдіяльності української національної школи-родини в умовах експерименту і нових освітніх змін // Українознавство – 2007. – № 1. – С. 163–167.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Методи, принципи, методики і технології викладання і вивчення українознавства у початковій школі і перш за все в школі-родині

У пояснювальній записці до програми «Українознавство у 1-4 класах»/ розробники П. П. Кононенко, Т. М. Присяжна указали, що *«українознавство у початковій школі враховує емоційну чутливість молодших школярів, рівень їхнього образного мислення та здатність запам'ятовувати, а тому на уроках українознавства потрібно залучати ігрові моменти, розучувати пісні, використовувати їхні спостереження за довкіллям»* [10,86].

Основними методами та формами роботи на уроках українознавства в молодшій школі можуть бути цікаві розповіді учителя з використанням конкретного ілюстративного матеріалу, бесіди з учнями на основі їхніх спостережень (тобто із залученням їхнього життєвого досвіду); рольові ігри, інсцені-

зації, театралізовані епізоди і сценки, ляльковий театр, зустрічі з батьками із народними умільцями, з творцями різних видів мистецтв, із відомими людьми своєї місцевості, відвідання історичних пам'яток тощо. А найголовнішими принципами навчання мають стати: доступність, емоційність, відкритість і щирість учительських думок і висловлювань.

Оскільки молодші школярі вперше знайомляться з багатством культури господарювання, з родинними, громадськими традиціями народу, то все це слід подавати в кращих (зразкових) варіантах і на матеріалах суто національного характеру. А найкраще все це робити під час свят, в яких учні молодших класів беруть участь із великим задоволенням: Проводимі, Зустріч весни, Свято матері, в інших святах осінньо-зимового та весняно-літнього циклів. Такі дійства формують уявлення молодших школярів про родинні та загальнонародні звичаї, традиції, обряди і гуляння українців, прилучають їх до активної організації свята, виховують культуру стосунків у родині, в громаді і в оточенні однокласників. При цьому учням потрібно давати такі завдання до виконання яких залучалися б і їхні батьки, дідусі та бабусі.

Так, вивчаючи тему «Моя родина, мій рід» з 1-4 класи, учні повинні (як і вимагають програма та державні стандарти) *«усвідомити взаємозв'язок всіх поколінь українців через збереження традиційних обрядів та сімейних реліквій»* [10, 89], їм необхідно прищеплювати (зміцнювати) *«любов та повагу до батька, матері, дідусів і бабусь, до їхньої праці»* [10, 89]. А тому у підготовці до занять на ці та подібні теми учням можна пропонувати разом із батьками зробити сімейне фото, намалювати дерево роду, родину річку, написати літопис родини тощо. І тому ту школу, де діти не лише оволодіють новими знаннями, вміннями й навичками, а ще й навчають жити по-українськи, виховують у них повагу до родини й роду, де про них турбуються так, як у справжній українській сім'ї, варто називати школою-родиною, бо саме там, у родині зароджується розумін-

ня добра й зла (духовності й антидуховності), а, отже, розвивається й зміцнюється нація.

У кінці другого тисячоліття ідея К. Ушинського такої школи, яка була б більше схожа на родину, ніж на власне школу, стає і більш актуально, і більш реальною – у ній є вже гостра потреба цілого суспільства, адже саме на родинних принципах були побудовані найкращі школи всіх епох і народів: від античних ліцеїв і середньовічних лицарських та козацьких товариств до сучасних шкіл-родин.

Особливо активізує й полегшує співробітництво школи з батьками створення дружнього й теплого мікроклімату класів всієї початкової школи. І такого типу шкіл в Україні стає все більше й більше (СШ № 252 м. Києва, СШ № 102 м. Дніпропетровськ, Чкаловська середня загальноосвітня школа Нікопольського району Дніпропетровської області, Жовтневий ліцей м. Кривий Ріг, СШ № 40, 12 м. Чернівці та ін..) – їх кількість сягає за сотні.

І більшість шкіл-родин знаходяться на різних етапах експерименту: від діагностично-прогностичного та початкового до стану повної сформованості й діяльності за схваленими МОН України програмами типу «Школа-родина», яка вперше розроблена в нинішній Україні академіком П. П. Кононенком 1993 року й затвердженою наказом Міністерства освіти України від 19.07.1995 р. як «експериментальний всеукраїнський педагогічний майданчик». На думку П. Кононенка, *«школою нової генерації має стати українська національна школа-родина»*, яка організовує співпрацю батьків із учительським колективом та учнями, плекає авторитет батьків. Створення школи-родини здійснюється в кілька етапів: 1) вивчення наявної документації та досвіду подібних шкіл; 2) проведення психологічних і педагогічних семінарів учителів, батьківських комітетів і колективу школи; 3) проведення кількох загальношкільних батьківських зборів на різні теми: «Родинні обов'язки», «Мир і злагода в родині – запорука щасливого життя», «Мова моєї родини», «Співтворчість та співпереживання в родині», «Поведінка батьків як

приклад для дітей» інші; 4) активізація роботи батьків у класах та створення родинного мікроклімату; 5) проведення екскурсій, подорожей учнів школи спільно з батьками; 6) відвідування уроків вчителів батьками; 7) проведення родинних свят. І лише після цього школа і батьки на спільних зборах приймають рішення про подальшу діяльність школи за спеціально прийнятими програмами, але починає діяти школа за ними тільки після погодження і дозволу вищих органів освіти (району і навіть області).

Навчальна, але перш за все виховна робота в шкільній родині ведеться у таких основних напрямках (їх визначає школа і батьківський колектив):

I. Дитина в сім'ї: 1) зміст сімейного виховання й виховні завдання батьків та школи; 2) режим дня, психічний розвиток дитини у сім'ї і в школі (враховуються побажання та потреби і дитини, і школи, і батьків – у фізичному, інтелектуальному та духовному її розвитку).

II. Спілкування батьків з дітьми: 1) ураховуються вікові та індивідуальні особливості, інтереси й потреби дітей у всіх видах спілкування з батьками; 2) спілкування передбачає дуже довірливі стосунки між батьками, школою і дітьми

III. Спільна діяльність батьків і дітей вдома і в школі: 1) спільна суспільно корисна праця; 2) спільні спортивно-масові заходи школи і батьків; 3) добродійні акції батьків та учнів школи (відвідування дитячих будинків, шкіл-інтернатів); 4) природоохоронна діяльність громади школи.

Особливо ефективним початком роботи школи-родини може стати спільне ознайомлення школярів з «Українським дитячим фольклором», з виставок дитячих і батьківських ілюстрацій до українських народних казок або виліпити із пластиліну персонажів цих казок, пісень і легенд пов'язаних із рідною місцевістю; з виставок ліплення з пластиліну, власноручного виготовлення ляльок для молодших братів і сестричок, для дитячих садочків; проведення народних ігор тощо.

На уроках молодшої школи з українознавства запитаннями ефективно активізувати мисленнєву діяльність і здійснювати це варто під час діалогічного спілкування учителя і учнів, учнів зі своїми однокласниками, учнів з батьками.

2. Навчально-методична література з українознавства для початкової школи

Підручники з українознавства для учнів 1-4 класів ще тільки розробляються співробітниками НДІ українознавства. Проте навчально-методична література з українознавства для початкової школи вже є: Жмундуляк Д, Вережак Р. Українознавство в початковій школі. – Чернівці, 1996; Савченко О. Я. Сучасний урок українознавства у початкових класах. – К, 1997; Українська природа: методичний посібник для учнів та вчителів початкових класів, батьків / За загальною редакцією П. П. Кононенка; В. В. Сніжко, С. В. Кухарчук – К.: Міленіум, 2004; Мінченко Т. Уроки українознавства. З досвіду роботи вчителів українознавства Чернівецької області. – Чернівці, 2007; Народні ігри для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: навчально-методичний посібник для вчителів. – Харків, 2007; Свашенко А. О. 500 загадок для занять із дітьми: скарбничка вчителя початкової школи. – Харків: Ранок, 2007.

При підготовці до уроків з українознавства, укладачі «Програми з українознавства для 1-4 класів» пропонують вчителям таку доступну навчально-методичну літературу: а) Літала сорока по зеленім гаю: дитячі українські ігри. – К., 1990; б) Рідні голоси з далекого континенту: твори сучасних українських письменників Австралії для молодшого шкільного віку. – К.: Веселка, 1993; в) Вінок: українська читанка для молодших школярів. – К.: Веселка, 1998; г) Мандруємо в дивосвіт: Географічний атлас для наймолодших. – К.: Картографія, 2000; д) Українська м'яка іграшка. – К., 2005; е) Герої України у казках та легендах: Для молодшого шкільного віку / Укладач О. Волосевич. – Львів, 2006; є) Тваринний світ України: енциклопедичний до-

відник для молодшого шкільного віку. / Уклали Р. В. Шаламов, О. А. Литовченко – Харків, 2006; ж) Казки письменників України. – Харків, 2006; з) Калуська Л. В. Ремесла українського народу. – Харків: Видавництво «Ранок-НТ», 2007. – 64 с.

Усе це допоможе і вчителю, і учням готуватися до уроків українознавства.

Так, у першому класі, готуючи урок на тему: «Українська природа – джерело краси», учням можна пропонувати різні види роботи з ілюстрованими виданнями, на зразок, «Тваринний світ України» або «Рослинність України» інші, адже там представлено чудовий для зорового сприйняття дітей молодшого шкільного віку матеріал. Але вчитель сам повинен і знайти у виданнях найцікавіше, і прочитати названий уже навчально-методичний посібник «Українська природа» (2004). А при вивченні в четвертому класі теми «Особливості розташування України» доречним було б принести не лише географічні карти України, а й географічний атлас для наймолодших – «Мандруємо в дивосвіт» (2000).

Навіть при малій кількості підручників з українознавства для молодших школярів, маємо сьогодні більш ніж достатню кількість такої літератури, яка може бути творчо використаною на уроці.

3. Основні форми уроків з українознавства в початковій школі

У свідомості дитини саме цього шкільного віку починають формуватися уявлення не тільки про предмети, явища та деякі нескладні процеси, а й про основні морально-етичні цінності та про критерії їх визначення. А тому, вчитель, зважаючи на емоційну вразливість молодших школярів, а також на те, що в них все ще переважає здебільшого конкретно-образне мислення і нестійка увага, повинен обирати провідними формами роботи з дітьми тематичне малювання; рольові та імітаційні ігри; не переказування, а обговорення казок, оповідань, фільмів; бесіди і такі завдання, котрі б розвивали інтереси дітей до пошуку.

Окрім того, у цих класах доцільним було б використання інтерактивних технологій навчання. Так, відомо, що в першому класі, у першому півріччі тривалість заняття має бути не більшою ніж 20–25 хвилин, а тому всю навчальну інформацію вчитель повинен подати в найцікавішій формі – щоб дитина шести-семи років запам'ятала одразу. Наприклад, під час вивчення теми «Я – українець» учитель не може сухо знайомити дітей з походженням деяких найбільш поширених українських імен і прізвищ, а му- сить подати цікаву інформацію про особливості української оселі, із наочними засобами розповідати про український одяг і українську вишиванку. Не дарма ж на вивчення цієї теми в про- грамі відводиться 8 годин – тема розбивається на підтеми: 1) «Моє ім'я та прізвище. Імена та прізвища моїх родичів»; 2) «Моє рідне природне довкілля»; 3) «Мова, якою я думаю і спілкуюся – моя рідна мова»; 4) «Українська народна культура. Український дитячий фольклор»; 5) «Моя оселя. Українська світлиця»; 6) «Моє харчування. Українські національні страви»; 7) «Мій одяг. Українська вишиванка»; 8) «Я – частинка українського світу».

Під час вивчення першої підтеми об'єктами перевірки та оцінювання на уроці у першому класі будуть: а) знання фактичного матеріалу – українських прізвищ, імен; б) імен та по батькові і найближчих родичів; в) причини того, чому і як на- зивають батьки своїх дітей; г) уявлення про традиційні і не- традиційні імена та прізвища українців;

На уроці, який присвячений підтемі другій учні знайом- ляться з особливостями побудови українських хат та інших будівель, із обладнанням помешкання, його прикрашанням, із засобами та особливостями його прикрашання тощо.

Вивчаючи з учнями під третю, учитель звертає увагу учнів на природне харчування українців, на звичаєву та обря- дову їжу українців і подає переліки названих груп страв; вказує на їхнє національне походження, і при цьому постійно активі- зує будь-які знання учнів про українські страви (від конкрет- них знань про їх виготовлення до легенд походження варени- ків, галушок тощо).

Розповідаючи дітям першого класу про українську вишиванку, можна вивчити з ними вірші або пісні, які познайомлять їх зі специфікою українського вишивання («Вишиванка» М. Сингаївського, «Вишиванка» І. Деркача, «Вишиванка» Л. Лежанської, «Витинанка» М. Людкевича, казка Б. Даниловича «Як Мартусина сорочечка виросла на полі»), обов'язково продемонструвати зразки українських вишиванок різних регіонів України і різних технік виконання.

Усі уроки українознавства повинні бути спрямованими на те, щоб сама атмосфера уроку була пронизана зацікавленням тією інформацією, яку подає вчитель, і бажанням усвідомлювати хай ще й нескладні, але дуже важливі принципи й пориви в процесі спілкування: товаришування, формування умінь і навичок дружніх і добросусідських стосунків дітей, бажання допомогти одне одному.

На уроках українознавства саме в молодших класах учитель має орієнтуватись і на те, що дітям їхнього віку ще не ставлять оцінку в балах, (а, отже, й не породжують дух конкуренції), але сам процес оцінювання вчителя, друзів та самооцінювання учнів відіграє надзвичайну роль у ставленні дитини до навчального матеріалу та до форм його засвоєння, а тому можна завжди знайти і привід, і те, за що її можна і похвалити, і де-що присоромити. До того ж, слід пам'ятати, що в цьому не можуть домінувати абсолютно нові знання, і що заняття мають будуватися перш за все у формі індивідуальної та колективної бесіди чи співбесіди, у формі колективного обговорення та оцінювання як окремих предметів, так і нескладних явищ.

Надзвичайно важливим завданням учителя першого класу є навчити формулювати запитання за змістом уроку. І тут важливо спрямовувати мислення дитини ще й на пошук відповіді та на вміння виправити свою помилку.

У другому, третьому й четвертому класі варто поступово ускладнювати названі та вводити нові форми навчання.

4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для молодших школярів

Форми позакласної та позашкільної роботи у початковій школі можуть бути різними і залежать, в першу чергу, від самих учнів, а вони охоче беруть участь у всіх видовищних заходах – в театралізованих виставах, у сюжетно-рольових іграх (народного характеру); вони люблять, як уже говорилося, малювати, а тому доречно буде провести конкурси малюнків на такі теми: «Барви мого міста або села», «Мій будинок», «Моя вулиця» тощо. Залучити цих школярів саме до творчого пізнання самих себе, свого родоводу й народу найефективніше під час календарних свят: «Осінь-Багряниця», «Свято врожаю», «Весна-красна» тощо. При цьому слід пам'ятати: школярі (3-4 класів) можуть уже бути й дійовими особами того чи іншого свята і, відповідно, до сценарію виконувати не лише ролі людей, а й овочів: Бурячка, Часничка, Помідорчика, Кукурудзи, Соняшничка і т. ін.. Дівчаткам до вподоби танці квіточок, а хлопчикам – ролі сільськогосподарських шкідників.

5. Наочність і технічні засоби навчання

Оскільки наочність у молодшій школі, як уже сказано, є важливою, особливо необхідно використовувати найрізноманітніші географічні карти, інші її різновиди: від яскравих світлин та альбомів до яскравих карт і схем, від зразків ужиткових речей українців до макетів і моделей. І все це має сприяти формуванню не лише первісних уявлень учнів, а й достатньо усвідомлених понять про наслідки праці українців.

Автори програми для учнів молодшої школи з українознавства пропонують тему уроку подавати у формі «художньо-образного її бачення», що значно полегшить сприйняття учнями мети і завдань уроку. Це можуть бути прислів'я, приказки, рядки поезії, пісні, висловлювання тощо.

Лекція 8

Українознавство у 5–9 класах

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Методи, принципи, методичні поради та прийоми викладання українознавства в 5–9 класах.
2. Навчально-методична література з українознавства для 5–9 класів.
3. Уроки українознавства у 5-9 класах: традиційні, стандартні та нестандартні уроки.
4. Основні форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для учнів 5-9 класів.
5. Інноваційні технології викладання українознавства.

Ключові слова: принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, інноваційні технології, Інтернет-сайт, українознавчі ресурси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5-11 класи: Навчально-методичний посібник /Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
3. Домбровський С., Скульський Р., Стельмахович М. Українознавство в національній школі. – Івано-Франківськ, 1995.
4. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х кн. /Передмова П. Кононенка. – К.: Либідь, 1996, 1997.
5. Мовні сайти в мережі Інтернет як складова частина українознавчих ресурсів / Упор. А. В. Гривко. – К., 2006. – 28 с.
6. Скульський Р. П, Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.

ТЕЗИ ДОЛЕКЦІЇ

1. Методи, принципи, методичні поради та прийоми викладання українознавства в 5-9 класах

У 5-9 класах, відповідно до програми «Українознавство 5-12 класи» зазначено, що при структуруванні навчального матеріалу дотримано принципів наступності та послідовності. Так, на першому уроці в кожному класі передбачається презентація українознавства як шкільного предмета. При цьому вчитель постійно актуалізує знання учнів, які вони отримали в попередніх класах. Найкраще можна зробити з допомогою системи запитань. А потім, відповідно до «Державного стандарту», у 5-9 класах визначаються рівень попередньої підготовленості учнів і основні їхні суспільно-ціннісні орієнтири.

Оскільки навчально-виховний матеріал з українознавства, як і на попередньому етапі структурується за принципом концентричності, до кожної теми уроку необхідно добирати такі приклади, такий навчально-виховний матеріал, і такі аргументи, котрі б відповідали не лише віковим особливостям учнів, але й максимально розширювали та поглиблювали їхні знання, уміння та навички. А тому учитель, готуючись до тієї чи іншої теми занять у 5-9 класах, повинен дуже добре знати матеріал і об'єм попереднього етапу і не гірше орієнтуватися у програмових матеріалах всіх 5-9 класів з усіх предметів, щоб не повторюватися з іншими вчителями, а максимально розширити масштаби знань, умінь і навичок саме з українознавства й так само максимально поглибити їх.

Так, наприклад, у шостому класі під час освоєння теми «Мій український народ» учитель і учні не просто знайомляться з колом календарно-обрядових дійств українців різних епох: вивчають ставлення українців до інших народів світу, визначають роль України й українців у житті всього людства. І коли в цьому ж класі, наприклад, на уроках української літератури вивчають «Календарно-обрядові пісні» (див. проект академіка

М. Жулинський. – К., 2005), учитель повинен апелювати не тільки опиратися на здобуті там знання учнів, а й організувати кілька інсценізацій таких пісень і т. ін..

Уроки українознавства в 5–9 класах можна проводити в таких формах: урок-мандрівка (він сприяє спостережливості учнів 5–6 класів, розширює їхній кругозір). Такий урок можна використати і під час вивчення теми «Від держави Кия до сучасної України», «Географічне та геополітичне розташування України» (5-й клас); «Якою я бачу свою родину у майбутньому», «Українці – дослідники інших країв» (6-й клас) тощо. Саме на цих уроках найкраще можна застосовувати умовні «пересування» й «перебування» учнів у просторі за допомогою глобусів, карт, крто-схем.

Учням 7–9 класів можна пропонувати такі уроки: урок-розслідування, урок-теле-, радіопередача (див. додатки), урок-інсценізація, урок-карусель тощо. Урок-розслідування передбачає добирання учнями таких конкретних фактів, що характеризують стан екології здоров'я українців та інших народів тощо.

Так, у 8-му класі учні, вивчаючи тему «Проблеми забруднення (засмічення) довкілля та погіршення здоров'я українців», учні виявляють не лише знання, а й самостійно користуватися необхідною літературою, фактажем із Інтернет та телебачення тощо для доказів і своїх переконань.

Цей тип уроку передбачає дуже солідну підготовку вчителя – він повинен усе те бачити, читати й знати ще ширше ніж учні. Лише тоді вчитель може: а) чітко формулювати завдання учням; б) класифікувати факти та логічно їх вибудовувати в систему і т. ін.

2. Навчально-методична література з українознавства для 5–9 класів

Про рівень забезпечення шкіл методичною літературою з українознавства ми вели мову в лекції № 3, проте, слід знову відзначити, що існує багато енциклопедій, альбомів, словників і монографій, які допоможуть учителеві й учням у підготовці до уроків українознавства.

Серед підручників та посібників найцікавішими, на нашу думку, можна назвати такі: 1) В. В. Оліференко, С. М. Оліференко, Т. В. Оліференко. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк, 2001; 2) В. Т. Скуратівський. На крилах храму. Екологічні уявлення українського народу. – К., 1998; 3) Етнографічні словники за ред. К. Матейко. – К., 1996. 4) Г. Лозко Українське народознавство: посібник. – Х., 2005; 5) Хрестоматія з географії: Посібник для учнів / Упоряд. П. О. Масляк, П. Г. Шищенко. – К., 1994 та інші.

3. Уроки українознавства у 5–9 класах: традиційні, стандартні та нестандартні уроки

Сучасна гонитва за так званими інноваціями нерідко вихолощує головне – те, що творилося й апробувалося тисячоліттями. А забуті мільйонами учителів і навіть «навчителів» форми і типи уроків не просто надійні – вони (якщо їх не доводити до бездушної та схоластичної механічності) і природні, і максимально зрозумілі та комфортні як для вчителя, так і для учнів. А найкращими здобутками в цьому плані (саме для українознавства в школі) є ті типи уроків, які містять у їхньому змісті та структурі максимальну акцентуацію на виховання взагалі й на досягнення конкретних виховних цілей зокрема: від формулювання теми та визначення виховного спрямування заняття на початку уроку до вияву й корекції тих нових позицій і поглядів учнів на Україну, українців та українство світу, які збирався вчитель сформулювати упродовж усього класичного та традиційного уроку. Дещо по-іншому варто дивитися на нетрадиційні, нестандартні та інноваційні типи уроків, про специфіку яких уже мова йшла в лекції № 4 «Урок українознавства, його специфіка й типи».

Використання різноманітних форм нестандартних уроків у 5–9 класах також має ряд особливостей.

Так, наприклад, у 6 класі під час вивчення такої теми, як «Цінності української держави: її громадяни, національні тра-

диції, мова, територія, природні ресурси, технології» на урок запросити тих учнів старших класів, котрі, на думку вчителя, найбільш обізнані з конкретними аспектами теми. І це дасть можливість і старшокласникам показати рівень їхньої обізнаності та за ангажованості українською державністю, і показати шестикласникам реальні перспективи подальшого вивчення цієї теми. Такий урок сприяє ще й зміцненню колективізму та (головне) зв'язків між представниками різних, але найближчих поколінь українців, розвиває творчу діяльність всіх учасників уроку й цілком відповідає ідеї концентричного осягнення навчально-виховного матеріалу з українознавства.

А у 7-9 класах під час вивчення найбільш масштабних тем (наприклад, «Роль особистості у державотворенні, реалізації національної ідеї» та їй подібних) учням уже можна запропонувати й полемічну лекцію, тобто таку, під час читання якої учитель-лектор поступово залучає різні, а врешті-решт і протилежні думки учнів і створює атмосферу і навколо основних проблем, положень, та висловлювань учених, але висновки робить сам і учить робити це учнів.

Тобто, роль учителя в полемічній лекції дуже складна, адже йому необхідно не збитися на будь-які крайності, не загубитися в поглядах учених і учнів, котрі можуть наводити різні докази їхньої правоти. Про інші форми нетрадиційних та інноваційних уроків можна почитати в журналі «Українознавство» та на сайті ННДІ українознавства МОН України.

4. Основні форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для учнів 5-9 класів

Широкі можливості залучити багатьох учнів до спільної праці надає вчителю і позакласна робота. Так, готуючись до мініспектаклю «Запрошуємо до календарно-обрядового святотворення» (фольклорно-літературознавчий етюд, котрий може стати підсумком вивчення теми «Мій український народ» у 6-му класі), учням можна запропонувати взяти участь у творчих

групах (залежно від їхніх індивідуальних знань, умінь, навичок, уподобань, нахилів, та інтересів): сценаристи й художники-декоратори, костюмери й реквізитори, музики й музикознавці, актори, статисти тощо. Допомогу цим групам можуть надавати вчителі малювання, музики і співів, батьки, дідусі й бабусі.

Позакласна робота з українознавства із застосуванням інтерактивних прийомів сприяє посиленню інтересу учнів до творчості на теми українознавства, формує естетичні смаки та поняття про етику.

5. Інноваційні технології у викладанні українознавства

Про інноваційні технології мова йшла у лекції № 4 «Урок українознавства, його специфіка й типи», але тут слід остаточно усвідомити, що поняття «технологія» означає конкретне втілення методології (або конкретного методу), теорії й практики (методики), педагогіки, точніше – процес визначення учителем всього щойно названого при підготовці до уроку, але перш за все добір і використання засобів, прийомів і способів навчання та виховання або усвідомленого навчання, а не тупого «забмвання» в пам'ять дітей знань та механічного вироблення в них умінь і навичок.

На уроках українознавства можуть бути використанні такі види і фрагменти інтерактивних технологій:

I. Кооперативні:

- 1) робота в групах;
- 2) робота в парах;
- 3) карусель (обмін думками);
- 4) акваріум;
- 5) ротаційні трійки

II. Колективно-групове навчання:

- 1) мікрофон;
- 2) незакінчене речення;
- 3) мозкова атака;
- 4) аналіз ситуацій;

5) вирішення проблем;

6) дерево рішень.

III. Ситуативне моделювання:

1) імітація гри;

2) громадські слухання;

3) розігрування ситуацій за ролями.

IV. Опрацювання дискусійних питань:

1) метод ПРЕС;

2) займи позицію;

3) неперервна шкала думок;

4) дискусія.

Лекція 9

Специфіка навчально-виховного предмета «українознавство» в старшій школі (10–12 класи)

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Філософсько-гуманістичні та психолого-педагогічні підходи до вивчення українознавства в старшій школі; основні принципи, методи і прийоми його викладання.
2. Навчально-методична література з українознавства для старшої школи.
3. Основні уроки українознавства в 10–12 класах.
4. Форми позакласної і позашкільної роботи з українознавства для учнів 10–12 класів. Експедиційне українознавство.

Ключові слова: принципи навчання, метод, прийом, урок, позакласна робота, позашкільна робота, експедиційне українознавство, проект, науково-дослідний проект, конкурс з українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх загальноосвітніх закладів. – К.: Міленіум, 2004.
2. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
3. Жмундуляк Д., Вережак Р. Українознавство в старших класах. – Чернівці, 1996.
4. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х кн. / Передмова П. Кононенка. – К.: Либідь, 1996, 1997.

5. Скульський Р. П, Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.
5. Єроленко С. Я. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999. – 400 с.
6. Зеленчук І. М. Індивідуальні творчі роботи учнів (матури) з українознавства в загальноосвітніх навчальних закладах.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Філософсько-гуманістичні та психолого-педагогічні підходи до вивчення українознавства в старшій школі; основні принципи, методи і прийоми його викладання

У пояснювальній записці до Програми з українознавство для 1–12 класів (2004) чітко були визначені філософсько-гуманістичні підходи до вивчення українознавства в старшій школі: «українознавство несе учневі себе і світу, радість самопізнання через пізнання українських національних символів та цінностей родини, народу, природи і мови, Батьківщини, держави, культури, історії, великих світочів українознавства. Українознавство: орієнтоване на творчість, сприяє вдосконаленню змісту, форм і методів виховання і навчання в школі; сприяє розвиткові духовності учнівського та педагогічного середовища, єдності дій батьків і навчально-виховних закладів на засадах філософії родинності; демократизує шкільне життя; пропагує піклування про фізичне і духовне здоров'я; спонукає до гуманних взаємин між батьками, вчителями і учнями, сприяє формуванню ідеалів, критеріїв життя, здатності життєвого вибору, сили і волі, здорової психіки; активізує прагнення до вміння вчитися; передбачає навчання шляхом активізації емоційно-естетичних засобів, орієнтацію на творчу, талановиту особистість» [1, 51–52].

Дотримуючись концентричного принципу, учитель у старших класах ще більше активізує знання учнів про українство; ще активніше співпрацює з іншими учителями-предмет-

никами, вивчаючи зміст програм з їхніх предметів і радиться з ними з приводу того, як уникати повторень на уроках, і в той же час доречно доповнювати один одного – при розгляді тем: «Україна як об'єкт геополітичних інтересів інших держав», «Війна. Види воєн. «Гарячі» та «холодні» війни», «Зовнішня політика незалежної України» – 11-й клас тощо. На уроках українознавства з цих тем акцентується увага учнів перш за все на історичній місії українства, на його місці і ролі у державотворенні, і в розвитку світу взагалі. А це значить, що українознавство в старших класах дає про Україну якісно нові уявлення й знання, учить умінню молодих людей бачити світ аналітично, тобто глибокому вивченню предмета й синтетично (масштабно) одночасно, формує передовсім їхню свідомість, а не тільки історичну пам'ять.

Подібне можна сказати й про вивчення природи України на уроках українознавства, географії та біології. Так, наприклад, учні 11-го класу на уроках українознавства, вивчаючи тему «Ментальність як сукупність почування, вірування, мислення, що створює картину світу і скріплює єдність спільноти, народу», не повторюють навчального матеріалу з указаних предметів, а пізнають закономірності та національні особливості українців, а отже і їхнє ментальне бачення світу

При цьому учитель та вчителі інших предметів можуть запропонувати учням виконувати спільний навчально-виховний проект або захід загальношкільного масштабу.

У старшій школі учитель українознавства пропонує учням такі види робіт, які максимально забезпечують рівень самостійності у їх виконанні. Наприклад, спільний проект (групи учнів працюють над виконанням різних завдань однієї теми, а після завершення роботи кожна група презентує результати свого дослідження), бліц-інтерв'ю (учні самостійно готують запитання, які будуть ставити під час інтерв'ю своїм однокласникам з певної теми), твір-роздум, інформаційні проекти, творчі проекти тощо.

2. Навчально-методична література з українознавства для старшої школи

У старшокласників можливостей у підготовці до уроків українознавства набагато більше, ніж в учнів молодших класів. Старшокласники можуть скористатися інформаційними ресурсами, вони прослухали курс українознавства у молодших класах, а тому дуже добре орієнтуються у специфіці цієї дисципліни, мають навички самостійної роботи з літературою.

Спеціальною літературою з українознавства для учнів старших класів, на нашу думку може бути така: Кононенко П. П. Українознавство: Підручник. – К.: Либідь, 1996. Це один із перших підручників українознавства, у якому детально розповідається про процес становлення української нації, української мови, про місію українців у світі.

Не завадить учням познайомитися із працею українського антрополога Федора Вовка «Антропологічні особливості українського народу» (К., 1994), де детально описано особливості статури, будови тіла українців, визначено залежність формування організму українців від кліматичних, географічних умов проживання.

Відповіді на питання про походження українців може дати книга авторів Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу. – К., 2002.

На уроках історії України учням доводилось знайомитися з працями М. С. Грушевського, Д. Дорошенка. Їхні книги Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 томах. – К., 1991–1997, Дорошенко Д. Нарис історії України. – К., 1991 допоможуть під час підготовки до таких тем у старших класах, як: «Моя держава Україна», «Мій український народ».

Крім того, пропонуємо вчителям пропонувати учням такі книги: Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К., 1992; Українська душа. – К., 1992; Хрестоматія з географії України / Упоряд. П. О. Масляк, П. Г. Шищенко. – К.: Генеза,

1994; Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – К., 1995; Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природа і люди. – К., 2000; Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів, 2001; Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. – К., 2004; Лозко Г. Велесова книга. – Вінниця, 2007.

Ця література допоможе учителеві й учням не лише готуватися до уроків українознавства, а й виконувати щойно названі завдання та проекти; глибоко й масштабно усвідомити все українське в світі.

3. Основні уроки українознавства в 10–12 класах

На цей раз пріоритетними мають стати індивідуальні та групові пошукові форми роботи, порівняльні аналізи, реферування, обговорення проблемних тем, фольклорні експедиції, складання технологічних програм. Навчальна інформація на уроках українознавства в старшій школі повинна бути максимально об'єктивною, повною і точною, а не політично чи ідеологічно заангажованою.

У старших класах (і на уроках, і в позаурочних заходах) повинні домінувати дослідницькі способи вивчення матеріалу, адже саме вони розвивають в учнів надзвичайно важливі уміння та навички вирішувати складні й нестандартні завдання; шукати шляхи з'ясування не стільки суто історичної, скільки філософської істини та самостійного здобування інформації. Всьому цьому можуть сприяти такі типи уроків: урок-дослідження, урок-відкриття, урок-експеримент та інші.

Проект – це робота, що самостійно планується й реалізується учнями. Робота над проектом – практика особистісно орієнтованого навчання у процесі конкретної праці учня, на основні його вільного вибору, з урахуванням його інтересів.

Науково-дослідні проекти з українознавства – мають чітко визначену структуру, мету, актуальність предмета дослідження. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження.

Вимоги щодо написання науково-дослідних робіт з українознавства подані у лекції № 5 «Система оцінювання знань, умінь і навичок учнів з українознавства».

Положення про Міжнародний конкурс українознавства затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України 07.02.2007 № 91. З цим положенням учитель може ознайомитись у Бюлетені Міжнародного конкурсу українознавства Випуск I або на сайті НДІ українознавства МОН України <http://www.rius.kiev.ua>.

Відповідно до нової програми з українознавства, теми науково-дослідних робіт з українознавства у старших класах можуть бути такими:

1. Організація українських шкіл поза межами України.
2. Специфіка українських політичних партій у XVIII столітті.
3. Концепція керівника держави у Літописі Руському.
4. Картини майбутнього в творах українських письменників-фантастів – М. Трублаїні, В. Владко, О. Бердника.
5. Шлюбний обряд від давнини до сьогодення.
6. Ментальність українців у казках.
7. Українська мудрість у притчах Г. Сковороди.
8. Погляди видатних державотворців, педагогів, науковців на призначення освіти.
9. Педагогічні погляди Т. Шевченка.
10. Тваринний світ мого краю.
11. Образ Б. Хмельницького у творах українських письменників XIX століття.
12. Специфіка українських колискових, забавлянок, потішок, мирилок, лічилок.
13. Образ Івана Мазепи у поемі Дж. Байрона «Мазепа».
14. Погляди на державність В. Липинського.
15. Політичне мислення І. Франка.
16. Українознавчі погляди Лесі Українки.

Зразки конспектів деяких уроків українознавства в різних класах

1-й клас

Рівень знань середній

Тема. Мій одяг. Українська вишиванка.

Мета. Ознайомити учнів з особливостями українського одягу;
розвивати їхні уявлення про українську вишиванку;
виховувати бережливе ставлення до одягу.

Обладнання. Зразки вишиванок та витинанок і світлини, на яких зафіксовані національні костюми різних епох, етносів та регіонів України.

Тип уроку – урок вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Мотивація навчання учнів.

1. Організаційний момент.

Читання віршо-розминки

Пролунав уже дзвінок,
Починається урок.
Тож і ти часу не гай,
Працювати починай.

2. Оголошення теми й мети уроку.

Учитель: Сьогодні ми дізнаємося про те, який одяг носили наші предки дуже давно, яке значення має одяг для людини, але перш за все познайомимось з тим, як і чим прикрашали вони їхній одяг.

Діалогічне спілкування.

– З якою метою люди носять одяг?

- Який одяг носять хлопчики, а який носять дівчатка?
- Чи у вас або у ваших батьків вишиті сорочки?
- Чи хтось у вашій родині вишиває або витинає самостійно?
- А чи знаєте ви, з чого і як виготовляють одяг?

II. Сприйняття нового матеріалу.

Учитель: А зараз прочитаємо казку Б. Даноловича «Як Мартусина сорочечка виросла на полі» (читає учитель).

Пригріло весняне сонечко. Мартусин тато ходить по полю і розкидає по ньому маленькі зернятка.

- Що ви робите, тату? – питає Мартуся.
- Льон сію, доню. Виросте з нього для тебе сорочечка.

Минув один тиждень, другий, і на полі виросла зелена травка.

- Гарна буде зелена сорочечка, – думає Мартуся.

А травка росте й росте. Сонечко її пригріває – пестить, а дощик поливає. І ось дивись: розцвіла травка дрібними синіми квіточками. Такими синіми, як Мартусині очі.

Цвіли квіточки, аж поки не облетіли. І тільки зелені голівки на стеблинах погойдувались.

Одного дня прийшла на поле Мартусина мама і стала виривати льон з корінням. Пов'язала його в снопики, а потім поклала в ставочок у воду.

Засумувала Мартуся, що її сорочечку топлять у воді. Минуло два тижні. Мама витягла льон із води і висушила на сонці. А потім на терлиці ламала його, терла, руками чесала. І став льон гладкий м'який.

- Оце ж і буде тобі гарна сорочечка, – говорила мама Мартусі.

А Мартуся думає:

- Цей льон зовсім, як волосся, а до сорочечки ніяк не подібний.

Минула осінь, прийшла зима. У зимові вечори закладала мама льон на кужіль і пряла довгі нитки.

- Турр, турр, турр, – щовечора туркотів кужіль у хаті.
- Це є нитка – сказала Мартуся, – а де сорочка?

– Буде й сорочечка, – відповіла мама і поставила в хаті ткацький верстат. Натягла на нього основу і почала ткати. Переплітала зручно нитки, і Мартуся бачила, як з ниток робилося полотно. Міцне, довге, сіре полотно. Мама розклала його на снігу, морозила, а весною розстеляла на траві й поливала водою. Від води і сонечка полотно стало біленьке-біленьке.

– А одного дня взяла мама ножиці – чах-чах – покряяла полотно. Сіла потім і почала шити. І вже на другий день Мартуся вбралася в сорочечку. Але не в зелену і не в синю, а в білу-біленьку.

Українознавча скринька.

Терлиця – зняряддя, на якому терли коноплі.

Кужіль – куделя (у цьому тексті це звільнене від серцевини стебла льону волокно); веретено – предмет, на який намотувалася нитка з льону, котру потім заправляли в ткацький верстат.

Питання для діалогічного спілкування:

- Про що розповідається у казці?
- З чого і як виготовлено сорочечку для Мартусі?
- Чим і як було прикрашено сорочечку дівчинки?

Учитель: А зараз послухайте ще одне оповідання про українську сорочечку.

Наш рід

- Що це буде, нене? – питає Дмитрик у матусі.
- Українська святкова сорочечка для тебе.
- Чому українська? – допитується хлопчик.
- Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти – маленький українець.
- А ти мамо?
- Ія, і твоя бабуся – українки, твій татко і дідусь – українці. Ми українського роду і любимо нашу землю, наші квіти. Україна – як наша рідна хата. І сусіди в нас є – Білорусія, Росія, Молдова.
- А хіба в сусідів не такі самі квіти цвітуть, як у нас?
- І такі, й інакші – свої, тому й вишивки в нас і схожі, і різні.

А. М'ястківський

Питання для діалогічного спілкування:

- А що вишивають на сорочечці для хлопчика?
- Чи є вишиванки у інших народів?

Учитель: А зараз послухаємо вірші про українську вишиванку

Вишиванка

Вишиванку мати
Принесла мені,
Я вберуся в неї
У травневі дні.
Як вберуся в неї,
Побіжу у гай.
Хто побачить – скаже:
Хлопчик наче май.

I. Держак

Питання до класу:

- Чому хлопчика у сорочечці порівнюють із травнем?

Учитель: Українська вишита сорочка вишивається різними кольорами, які повинні бути яскраві, щоб сорочка була барвиста. Проте у кожному регіоні України надається перевагу тому чи іншому кольору. Так, на Поліссі вишивають сорочки переважно синіми, зеленими та жовтими нитками, а на Закарпатті перевага надається чорним та червоним ниткам (*показує їм світлина із зображенням українського національного костюму*).

III. Підведення підсумків уроку.

Учитель:

- Про що ми сьогодні з вами говорили?
- Із яких тканин шили одяг українці?
- Як і чому вишивають українці одяг?

IV. Завдання додому:

Вивчити напам'ять один із віршів про вишиванку або про вишивання одягу українця (на вибір учня) і по можливості підібрати зразки вишитих предметів одягу або домашнього побуту.

7-й клас

Рівень знань високий

Тема. Українська авіація та космонавтика: від перших авіаконструкторів М. Кибальчича, Ю. Кондратюка та І. Сікорського до конструкторів космічних кораблів – С. Корольова, О. Антонова та Л. Каденюка

Мета. Ознайомити учнів із досягненнями української науки в освоєнні повітряного простору планети та космосу; розвивати допитливість, спостережливість, винахідливість; формувати почуття потреби шанувати кращі досягнення українців у техніці й поважати себе за власні гордості за власні знання про Україну та видатних українців.

Обладнання. Портрети українських авіаторів, космонавтів, ракето будівників, фотоальбом «Космос», епіграф.

Тип уроку – урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення уроку – урок-телеміст.

Хід уроку

І. Мотивація навчання учнів:

1. Організаційний момент.
2. Оголошення теми й мети уроку.

Учитель читає епіграф уроку, написаний на дошці:

Назустріч вітрові стрімкому,

Де висота, віраж крутий!..

Все починалося з малого –

Одвічний потяг висоти

Учитель питає, чи все в цьому вірші зрозуміло, і якщо виникають питання, відповідає на них. Далі учні діляться на групи (це можуть бути ряди класу) і починають перемови між учителем і кожним окремим рядом, між окремими рядами тощо – телеміст.

Вступне слово вчителя: Наші предки завжди тягнулись до зірок, до таємниць світу і Всесвіту. Пригадаймо, як у «Велесовій книзі» русичі спрямовували свої погляди до неба і бачили в ньому їхнє майбутнє, як в українській народній казці «Летю-

чий корабель» давні люди мріяли про золотий та срібний щогли, паруси шовкові і про сам політ повітряного корабля; як полетів той кораблик нижче неба, але вище землі. І хоча ту розповідь люди називали казкою, та він був уже й такою мрією, яку люди-на вже збудувала в її голові як прототип теперішнього літака.

Саме нестримним бажанням людини відірватися від земного тяжіння й зазирнути за горизонт і підштовхнуло наших земляків до побудови перших літальних апаратів – вони дійсно зробили неабиякий внесок і в у освоєння космосу.

II. Сприйняття нового матеріалу

а поча ку спри н зас оенн но ого ма еріалу
учи елем с орює ъс ра иці не (але на це раз поіменне у
кілька чоло ік) о і ко е бюро, члени кого і по і аю ь на
акі (зас алегі ь пі го о лені іншими учн ми) ни анн : 1. Ко-
ли Україні розпоча с ипуск а іаці них игуні і лі акі ?
О ин із члені «бюро» і по і ас:

«Виробництво авіаційної техніки в Україні розпочалося з випуску авіаційних двигунів 1916 року, а випуск першої серії пасажирських літаків – з 1925 р.»

2) о и може е сказа и про лі аки О. Ан оно а?

лен бюро: «Найпоширенішими в Україні все ще залишаються літаки конструкції О. Антонова (1946-1984). На сьогодні їх створено понад 20 типів і понад 100 їхніх різновидів. Літак АН-225, наприклад, занесений до Книги рекордів Гінесса. А сьогодні в Україні діють понад 90 авіакомпаній, авіаційний парк яких складає понад 1400 крилатих машин.

Учитель: Отже, ви прослухали інформацію про сучасний стан авіації та літакобудівництва в Україні. Але, мабуть, питання про те, хто ж був біля витоків сучасної авіації, вас цікавить ще більше. До пошуків відповідей на це та подібні питання вмикаємо телеміст «Минуле, й сучасне, й майбутнє наших польотів».

Телеведучий з минулого (пре с а ник о нієї із рьох груп учні):

«Нам стало відомо, що у нас проживав автор-самоук, талановитий винахідник Григорій Чечет, який із садівника став авіаконструктором.

Від імені Г. Чечета говорить один із учнів: «Я народився у родині наймита багатії німкені. Мій батько мріяв про те, щоб я здобув освіту, а тому віддав мене до школи. На жаль, мені так і не довилось закінчити навчання, оскільки мій батько рано помер – я повернувся до маєтку німкені і став, замість батька, садівником. Німкеня мене відправила вивчати рослини до Нікітського ботанічного саду в Крим. Там я познайомився з корабельним інженером Левком Мацієвичем, який захоплювався будівництвом аеропланів. Я показав йому декілька моделей летючих змій, сконструйованих мною, і ми дуже швидко порозумілися. До наших пошуків співпраці долучився авіаконструктор М. Ребіков. І ось ми на кошти мільйонера в 1911 році втрєох змайстрували наш перший аероплан (ЧУР-1), але мільйонер одразу привласнив авторство цього винаходу. А ми залишилися ні з чим – ні грошей, ні слави.

Телеведучий з минулого. Отже, це була перша і дуже сумна, хоча і цікава історія про нашого першого авіаконструктора-самоука. А зараз я вас хочу познайомити ще з одним нашим земляком – із піонером ракетно-космічної справи – з Олександром Засядьком.

Від імені Олександра Засядька говорить інший учень: «Я народився на Полтавщині, під час війни з турками – 1828–1829 рр. служив артилеристом. Під час служби у царській армії захопився пороховими ракетами, а після мобілізації зайнявся проектуванням ракет серйозно. І в 1864 році на власний кошт я побудував невеличкий ракетний завод у Петербурзі, який згодом перевів до м. Николаїв.

Телеведучий з минулого: «Дякую Вам за розповідь, а від себе хочу додати: іменем цієї людини названо один із кратерів на Місяці. Але у нас в студії присутній іще один земляк О. Засядька – Олександр Шаргей.

Від імені О. Шаргея говорить третій учень: «Я також народився в м. Полтаві. Навчався у Київському політехнічному інституті, а потім став курсантом юнкерського училища і після військової компанії на Закавказькому фронті я повернувся до Полтави, а щоб уникнути переслідувань взяв прізвище свого родича Кондратюка. Ще у політехнічному інституті я захопився дослідженням космосу, а у 1929 році написав книгу «Завоювання міжпланетних просторів», де подав розрахунки польотів космічних кораблів».

Телеведучий з минулого: «Дякую вам за розповідь. Та хочу додати: що за розрахунками О. Шаргея учені через декілька десятків років прокладуть космічні траси до інших планет. Крім того, українці у справі відкриття й дослідження космосу мали неабиякі успіхи. Так, виходець із Житомирщини С. Корольов став відомим в сьому світу освоювачем космосу.

Від імені С. Корольова слово виголошує четвертий учень: «Моє становлення мене як дослідника відбулося повністю на Україні – під час навчання в Одеській професійно-технічній школі, а потім – у Київському політехнічному інституті. Свій дипломний проект, двомісний літак власної конструкції, я випробував разом із льотчиком-випробувачем. Будівництво цього літака зайняло більше року. А потім багато було в моєму житті різних важких ситуацій і моментів, але я все те гідно переніс, а найбільшу насолоду отримував від праці у конструкторському бюро, яке очолив у 1946 році».

Телеведучий з минулого: «Дякую, а зараз я передаю слово своєму колезі, який продовжить наш телеміст, але вже у теперішньому часі».

Телеведучий з теперішнього часу: «Як відомо, 17 наших співвітчизників, побувавши в космосі, живуть нині серед нас».

Від імені Леоніда Каденюка говорить перший наш сучасник: «Моє дитинство і юність пройшли на Буковині. Після навчання у Чернігівському вищому військовому училищі мене зарахували до загону космонавтів Зоряного містечка і там роз-

почалися різноманітні тренування, які готували наші організми до перебування в стані невагомості. Так, одного разу ми просиділи 7 діб у камері-одиночці, де, не засипаючи, витримували температуру до 80 градусів вище нуля. А після такого нас висаджували за Полярне коло. Я з цікавістю все те переніс.

Телеведучий з теперішнього часу: «Леоніде Костянтиновичу, а розкажіть будь ласка, про те, як ви в 1997 році працювали в складі американської космічної експедиції на космічному кораблі «Шаттл?»»

Леонід Каденюк: «Було дуже цікаво, бо ми вивчали те, як впливає стан невагомості на розвиток рослин».

Телеведучий з теперішнього часу: «А тепер ми передаємо слово нашому колезі з майбутнього».

Телеведучий з майбутнього – один із третього ряду чи третьої групи: «Кличу Вас до національного центру управління космічних польотів. Сьогодні звідси здійснюється багато рейсів з кількох космічних аеродромів і планується відкриття нових космічних шляхів. В Україні вже діє дуже потужний космічний портал, але це тільки початок – попереду ще роботи та роботи».

Учитель: «Дякую всім, хто брав участь у телемості, а з глядачами (*тобто з пасивними слухачами*) ми обговоримо все, що зараз почули». Обговорення у формі підведення підсумків.

III. Підведення підсумків уроку

Діалогічне спілкування:

1. Які відкриття робили українці у галузі літакобудування та освоєнні космосу?
2. Що заважало нашим співвітчизникам увійти в історію відкриття космосу?
3. Назвіть прізвища українців, якими ви від сьогодні будете пишатись.

IV. Завдання додому:

Написати твір-роздум на тему: «Якою буде українська авіація та космонавтика в майбутньому?».

12-й клас

Рівень знань середній

Тема. Миротворча діяльність України.

Цілі: Подати відомості учням про нинішню миротворчу діяльність України у палаючих точках світу; забезпечити усвідомлення учнями знання і розуміння сутності миротворчої діяльності; сприяти формуванню почуття миролюбності.

Тип уроку – урок вивчення нового матеріалу.

Форма заняття – урок-диспут.

Хід уроку

I. Мотивація навчання учнів:

1. Організаційний момент.
2. Оголошення теми й мети уроку.

II. Актуалізація опорних знань учнів

Діалогічне спілкування:

1. Хто такі миротворці?
2. Що Вам відомо про миротворчу діяльність наших військових?

3. З якою метою здійснюється миротворча діяльність українців?

Довідкове бюро (інформує вчитель): «За 16 років миротворчої діяльності в світі Україна, за обсягом виконаних завдань, увійшла до першої двадцятки найбільш активних держав-миротворців. Сьогодні більше 4000 українських військових забезпечують мир між народами. Історія України свідчить, що наші предки завжди відзначались миролюбністю, вони ніколи не нападали і не нищили землі своїх сусідів, а завжди будували мирні стосунки й допомагали іншим народам визволятися від завойовників – іспанцям, французам та багатьом іншим. Прагнення до миру між народами закладено в свідомості українців на рівні та ментальності. З 2006 року 29 травня в Україні відзначається Міжнародний день миротворців ООН.

III. Вивчення нового матеріалу здійснюється у формі коротких повідомлень окремих учнів і обговорення усіма присутніми.

Повідомлення на такі теми: «У яких країнах українці виконували миротворчу місію в минулому?», «Як українські миротворці виконують свою місію», «Які основні мотиви миротворчої діяльності українців?»

IV. Закріплення вивченого матеріалу вчитель здійснює у формі співбесіди. Учитель: Ви прослухали повідомлення, а тепер давайте обговоримо такі питання: «Чому до миротворців у тих країнах, де вони виконують свою місію ставляться неоднозначно?», «Як у нас в Україні ставляться до миротворців і чому?».

V. Підведення підсумків уроку та виставлення оцінок.

VI. Завдання додому: *Напишіть твір-роздум на тему: «Які вони – миротворці майбутнього?».*

Найзагальніші рекомендації

I. Хто може і має викладати українознавство в школі?

Нерідко в школах без особливих роздумів і напруг вирішують доручити читання українознавства і як шкільного предмета, і як факультативу (та й у ВНЗ – як дисципліни чи спецдисципліни) тому викладачеві, в дипломі про базову освіту в назві спеціальності вказано «історія України» або «українська мова та література». І в цьому є своя логіка.

По-перше, такий історик справді повинен знати про Україну дуже багато: і хронологію подій (з їхніми причинами та наслідками), і про їхню сутність та про роль у житті кожної людини, кожного соціуму, етносу, нації і народності, а врешті-решт і всього народу та держави України. Він мав би напевно знати і про побут з усім багатством етнології та культури народу на кожному його етапі розвитку чи занепаду, хоча б у загальних рисах. А далі можна називати лише ті його знання, які можна було б віднести до розряду бажаних: як історія народу відображається в творах мистецтва; як на історію українців дивляться філософи, соціологи та психологи. Ще менш обов'язковими для історика виступають його знання про ідеологію, право та науку, ментальність тощо. І вже просто здорово, якщо він обізнаний з українськими науковцями усіх галузей, з живою природою і т. ін.

Значно багатші знання про Україну, українців та українство світу в учителя української мови і літератури, адже все це відбито в тисячах тих літературних (перш за все – реалістичних) творів, які він вивчав у ВНЗ і вивчає з учнями в школі. То ж недарма ВНЗ частіше всього українознавство (як спеціаліза-

цію) додають до спеціальності «українська мова і література». Та й такому вчителеві доводиться ще дуже багато працювати над собою, щоб знати й уміти переконливо доносити до учнів те, що українці нерідко здійснювали в усіх основних галузях науки, промисловості й культури людства значні внески.

Що ж стосується вчителя будь-якого іншого шкільного предмета, то він також може досягти помітних успіхів у викладанні українознавства, але йому або доводиться докладати фантастичних зусиль, або бути справді великим патріотом, а краще – і перше, і друге разом. То ж найперша рекомендація: викладати українознавство в школі має здійснювати український філолог і бажано зі спеціалізацією «українознавство».

Рекомендуємо студентам вносити свої пропозиції з методики з обговоренням їх на заняттях або на консультаціях.

Це необхідно робити більш-менш систематично уже хоча б тому, що вчитель українознавства будує його роботу на співпраці з учнями – так передбачено самою програмою з даного шкільного предмета.

Крім сказаного, план кожної лекції, кожного семінарського, практичного (у ВНЗ) чи урочного заняття (в школі) можна й треба продумувати й апробувати та вдосконалювати, адже всі ми нині знаходимося в стані активного й неодмінного пошуку покращення способів оволодіння знаннями, уміннями та навичками зберігати дух, темп і настрої нації і всього народу України.

Далі рекомендуємо студентам працювати з літературою не для загальної (інтегрованої) обізнаності, а скоріш для того, щоб знання одразу формувалися в уміння ними користуватися так, щоб і в свідомості учнів одразу формувалися вміння й навички мислити, говорити, діяти і навіть жити та любити по-українськи. А вже порядок опанування поданою нами літературою встановлює сам учитель даного предмета – тут мусить домінувати лише справжній особистісний підхід учителя і до себе самого, і до учнів кожного класу чи вікового рівня.

Особливу увагу рекомендуємо студентам звертати і на літературу до кожного заняття, і особливо на зміст та способи його викладу під час лекційного, семінарського чи практичного заняття – там слід бачити і позитиви (ґрунтовність, доказовість матеріалу), а головне – патріотичність викладача та однокласників; і неґації – байдужість, перебіг від факту до факту, поверховість тощо. Тут наш посібник ще не може бути ні вершинним взірцем підготовки справжнього спеціаліста з українознавства; ні останнім досягненням у цій галузі, бо він – лише одна із перших (та ще й не до кінця апробованих) спроб – користуйтеся ним творчо й доповнюйте його зміст і вдосконалюйте свій особистий досвід, апробуйте наші й свої розробки (перш за все – плани позакласних та загальношкільних заходів), оскільки годин на педпрактику з українознавства не відведено.

II. З чого варто вчителю українознавства розпочинати підготовку до проведення будь-якого урочного заняття чи позакласного заходу?

Як правило, вчитель починає з добору матеріалу для наповнення уроку (його зміст) відповідно до програми. В принципі це правильно – без знань, умінь і навичок учителя не може бути знань, умінь і навичок учнів.

І все-таки, ми радимо розпочинати з глибокого продумування можливостей кожного окремого учня класу й усіх їх разом взятих, адже найбагатший, найцікавіший і найвагоміший навчальний матеріал не завжди може бути прийнятним і доступним для конкретного класу, і тому саме можливості колективу учнів класу мають остаточно визначити й масштаби та глибину, вагомість та доступність об'єкта вивчення, адже сутність особистісного підходу до навчання, про який так багато говорять і пишуть (хоча далеко не завжди дотримуються), полягає в тому, щоб вчитель не тільки раз і назавжди запам'ятав здібності й можливості кожного окремого учня, а й пам'ятав,

що вони можуть і мінятися – хтось із учнів має постійні можливості, а хтось іде до такого вдосконалення, скажемо так, не всім «рівною» та «постійно висхідною» стежкою. Помічати все це й враховувати ці зміни перед кожним заняттям – одне з основних завдань учителя українознавства.

III. Як здійснити вибір методу чи хоча б основного принципу навчання на конкретному занятті, методику, тип уроку, технологію його проведення?

По-перше, ні одне заняття взагалі (а тим більше – з українознавства) не може бути вибудоване за принципами одного методу чи лише за одним принципом, адже на уроці завжди здійснюється, як мінімум, чотири надскладних процеси (різні, за методами й методиками викладання учителя й сприймання учнів; індивідуальне, колективне, учительське і спільне з учителем осмислення; подібні, за попередньою схемою, оцінювання та відображення), в кожному з яких (хоча б частково, але обов'язково) присутні елементи аналізу та синтезування. Окрім того, як ми постійно підкреслювали до цього, на заняттях з українознавства мають бути присутніми справді самостійні й досить глибокі роздуми самих учнів, їхні дискусії та диспути, домисли. А це значить, що готуючись до кожного уроку чи заходу, вчитель українознавства має визначити не один метод (лише провідний з них фіксується в плані кожного уроку чи заходу), а добре продуманий блок методів, принципів та досягнень методики.

По-друге, ще складнішим і місткішим за часом є, на нашу думку, процес добору й реалізації конкретної технології – кожного разу необхідно продумати, підібрати й передбачити способи та час (на якому етапі заняття) використання засобів, прийо- мів, шляхів і навіть (начебто схематично-структурних) складових уроку або заходу, зафіксувати все те (включаючи й похвальний розподіл часу) не стільки на папері, скільки в пам'яті та ще й

заготувати та роздати за день-два до уроку (з короткими консультаціями) індивідуальні завдання учням і т.ін. А тому саме на цьому етапі дуже пригодяться знання вчителя про можливості кожного окремого учня, і про потенції цілого класу; саме на цьому етапі вчителів слід чи не найбільше проявити творчість, винахідливість та передбачувану ним переконливість.

По-третє (і найважливіше), ні однією педагогічною (суто навчальною) технологією не передбачено систему емоційно-чуттєвих супроводів процесу навчання й учіння, а тому вчителів українознавства конче необхідно не лише продумати цю систему, але й передбачити всі можливі чуттєво-емоційні реакції як окремих учнів, так і всього класу. Усе це необхідно робити вже тому, що українознавство – це не просто навчально-виховний, а перш за все виховний предмет, і тому кожне заняття має проводитися на дуже високому чуттєво-патріотичному ідейно-естетичному та емоційно-духовному рівнях.

Список рекомендованої літератури до курсу

1. Домбровський С., Скульський Р., Стельмахович М Українознавство в національній школі. – Івано-Франківськ, 1995.
2. Грабовська І. М., Ємець Т. М., Моятяєв О. І. Філософія українського буття: Монографія. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2006. – 295 с.
3. Етнопедagogіка: Програми і робочі плани / Мін. освіти України; Навчально-методичний каб. вищої освіти, Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. – К.: НМК ВО, 1993.
4. Енциклопедія українознавства. – К, 1994.
5. Єфремов С. Українознавство. Навчальний посібник. – К: Всеукраїнський кооперативний союз, 1920. – 64 с.
6. Кононенко П. Концепція національної системи освіти // Українознавство: Концепції навчальної дисципліни «Українознавство» // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К, 1995. – С. 29–42.
7. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К.: Либідь, 1996.
8. Кононенко П., Токар Л., Малярєнко Л. Українознавство в системі освіти. – К., 1996.
9. Кононенко П. «Свою Україну любіть...». – К.: Твім інтер, 1996. – 224 с.
10. Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство. – К.: МАУП, 2005. – 392 с.
11. Кононенко П., Кононенко Т. Освіта XXI: Філософія родинності. – К.: Артек, 2001.
12. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.
13. Кононенко П. П., Козлов А. В., Ковпик С. І. Українознавство у старшій школі. – К. Акцент, 2007. – 196 с.
14. Крисаченко В. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х томах. – К.: Либідь, 1996, 1997.
15. Масляк П. О., Шищенко П. Г. Хрестоматія з географії України: Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 1994. – 448 с.

16. Мафтин Л. Оптимізація викладання українознавства у вищих навчальних закладах // Українознавство. – Число 2-3. – 2003. – С. 132–134.
17. Мовні сайти в мережі Інтернет як складова частина українознавчих ресурсів / Упор. А. В. Гривко. – К., 2006. – 28 с.
18. Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна // 36. наук. праць НДІ українознавства. – Т. 1. – К., 2003. – С. 114–121.
19. Наливайко С. Індоевропейські таємниці України. – К.: просвіта, 2004. – 445 с.
20. Недюха М. Українознавство як наука і навчальна дисципліна // Українознавство. – Число 1. – 2005. – С. 66–69.
21. Руденко М. Українознавчі засади виховання // Українознавство. – Число 2–3. – 2003 – С. 138–140.
22. Токар Л. Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань // Українознавство. – Число 3–4. – 2004. – С. 106–110.
23. Програма з українознавства для I–XI класів середньої загальноосвітньої школи. – К.: Міленіум, 2004. – 180 с.
24. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А. С. К., 2005. – 192 с.
25. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху. – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.
26. Скульський Р. П., Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995.
27. Оліференко В. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Д.: Стакер, 2001. – 496 с.
28. Орієнтовне календарне планування з курсу «Українознавство» 5–11 класи: Навчально-методичний посібник / Упор. Т. А. Мінченко, М. М. Фокі, О. П. Андрюк, Я. О. Лукашук. – Чернівці, 2005. – 184 с.
29. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти. – К.: Міленіум, 2004. – 152 с.
30. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–12 класи / Керівник авторського проекту П. П. Кононенко. Автори програми: П. П. Кононенко, Л. Г. Касян, О. В. Семенюченко. – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 56 с.
31. Українознавство. Стандарт навчально-інтерактивного курсу. Наук. керівник стандарту проф., академік АН Вищої школи П. П. Кононенко. Авт. колектив: канд. філол. наук Т. Усатенко, д. біол. наук. Піліпчук, М. Кононенко, Н. Поклад та інші. // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С. 81–198.

32. Українознавство в системі освіти міста Києва: Збірник. – К., Гранд, 1998. – 496 с.
33. Українознавство в системі шкільної освіти. Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004. – 312 с.
34. Українознавство в національній школі: Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995.
35. Українознавство: програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–12 класи / Керівник автор. Проекту П. П. Кононенко. Автори програми: П. П. Кононенко, Л. Г. Касян, О. В. Семенюченко. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 55 с.
36. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. Павлюка. – 2-ге вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
37. Українська література в системі українознавства: Посібник / С. Денисюк, П. Кононенко. – К.: НДІУ, 2005. – 248 с.
38. Усатенко Т. Українознавство в культурно-історичній парадигмі національної освіти // Українство в системі освіти: Міжнародна науково-практична конференція. – К., 1996.
39. Філіпченко А. Основи наукових досліджень. – К.: Академвидав, 2004.
40. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства: Теоретико-методичні коментарі до курсу філософії у вищих навчальних закладах. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – 240 с.
41. Якшина Т., Ярьсько Л. Календарне планування з українознавства. 5-11 класи (навчально-методичний посібник). – К., 2003. – 20 с.
42. Ярьсько Л. Українознавство у вихованні національної гідності // Українознавство. – Число 2. – 2005. – С. 78–82.

ОСНОВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Електронна версія журналу «Українознавство» <http://www.ualogos.kiev.ua>
2. Сайт НДІ українознавства <http://www.rius.kiev.ua>

ISBN 978-966-7430-14-6

Навчально-методичне видання

Анатолій Васильович Козлов
Світлана Іванівна Ковпик

Методика викладання українознавства в школі

Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Підписано до друку 04.06.2010.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. – 4,5. Ум. друк. арк. – 6,8.

Тираж – 300 прим.

Видавництво ЛТД «Твім інтер»

Свідоцтво № 3366 від 25.01.1993.

просп. Голосіївський, 7, пом. 109, м. Київ, 03039.

Друкарня СПД Щербенок С. Г.

Свідоцтво ДП № 126-р від 12.10.2004.

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027